

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਕ-ਪੱਤਰ)

ਜੇਠ/ਹਾੜ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੩੯

ਜੂਨ 2007

ਜਿਲਦ ੫੧

ਅੰਕ ੩

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ
ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਫ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੨੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	੨੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦੦ ਰੁਪਏ
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੨ ਰੁਪਏ

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ :

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Amritsar-143006

0183-2553956

ਫੋਨ : 2553957 } ਐਕਸ { 303 ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ
2553958 } 304 ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿਭਾਗ
2553959

ਫੈਕਸ : 0183-2553919

Website : www.sgpc.net

E-mail : sgpc@vsnl.com

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੫
ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾ.)	੭
ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤਪਿਆ	-ਜਨਾਬ ਬਲੀਰ ਮੁਹੰਮਦ	੧੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	-ਡਾ. ਗੁੰਜਨਜੋਤ ਕੌਰ	੧੭
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਢੂੰਗਰ	੨੨
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ	-ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	੨੯
ਸ਼ਹੀਦ ਅਜੈ ਸਿੰਘ	-ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	੪੩
ਕਲਮ ਦਾ ਕਾਮਿਲ ਕਦਰਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	-ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ	੪੫
ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ	-ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ	੫੦
ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੈਨਿਕ ਸੰਗਠਨ (੧੭੯੯-੧੮੩੯)	-ਸ. ਮੁਨੀਸ਼ ਸਿੰਘ	੫੪
ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ 'ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ	-ਸ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਲ	੬੨
ਜੂਨ ੧੯੮੪ 'ਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਤੇ ਹੋਏ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੭੪
ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੇਵਕ - ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	-ਬੀਬੀ ਪਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	੮੩
ਸਿੰਘ ਗਰਜਿਆ	-ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਰੋਆਣੀ	੮੭
ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਹੈ...	-ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ	੯੨
ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਦਾ (ਇਕਾਂਗੀ)	-ਸ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੯੩
ਖਬਰਨਾਮਾ		੧੦੩
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੧੦੬

ਹਾੜ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਹਾੜੇ

* ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	੨ ਹਾੜ	16 ਜੂਨ
* ਬਰਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	੧੫ ਹਾੜ	29 ਜੂਨ
* ਜਨਮ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ	੧੬ ਹਾੜ	30 ਜੂਨ
* ਸਿਰਜਣਾ ਦਿਵਸ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮ ਹਾੜ	2 ਜੁਲਾਈ
* ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੨੧ ਹਾੜ	5 ਜੁਲਾਈ
* ਸ਼ਹੀਦੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	੨੫ ਹਾੜ	9 ਜੁਲਾਈ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ॥
 ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ॥
 ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ॥੧॥
 ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ॥
 ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ॥
 ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀ ਮੁਇਆ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ॥
 ਆਪੇ ਜੋੜਿ ਵਿਛੋੜੇ ਆਪੇ ਵੇਖੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ॥੨॥
 ਜੇ ਕੋ ਨਾਉ ਧਰਾਏ ਵਡਾ ਸਾਦ ਕਰੇ ਮਨਿ ਭਾਣੇ॥
 ਖਸਮੈ ਨਦਰੀ ਕੀੜਾ ਆਵੈ ਜੇਤੇ ਚੁਗੈ ਦਾਣੇ॥
 ਮਰਿ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥੩॥੫॥੩੯॥

(ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੫੨੧ 'ਚ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਸੈਦਪੁਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਮਨਾਬਾਦ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅੱਖੀਂ-ਡਿੱਠੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਬਰ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਦੋਨਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਆਧਾਰ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਖੁਰਾਸਾਨ (ਈਰਾਨ ਦੇ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਦਾ ਦੇਸ਼) ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਭਾਵ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ, ਧਮਕਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਜਾਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਮ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੰਨੀ ਮਾਰ ਪਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ

ਹਾਲ ਪਾਹਰਿਆ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ?

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ! ਆਪ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਆਪ ਹੀ ਤਾਂ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਤਕੜਾ ਤਕੜੇ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਗ਼ਿਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਤਾਕਤਵਰ ਸ਼ੇਰ ਗਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਗ ਨੂੰ ਆਣ ਪਵੇ ਭਾਵ ਨਿਹੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਆ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਬਾਬਰ ਜਿਹੇ ਹਮਲਾਵਰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਧੌਂਸ ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਮਾਣੀ, ਨਿਤਾਣੀ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਕਿਉਂ ਜਮਾਉਂਦੇ ਹਨ? ਗ਼ਰੀਬ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੋਹਣਾ, ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਲੁੱਟਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਹੇ ਕਰਤਾਰ! ਐਸੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ।

ਪਰੰਤੂ ਹੇ ਮਾਲਕ! ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਰੂਪੀ ਰਤਨ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਬਣੇ ਸੰਸਾਰਕ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਯੋਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਇਆਂ ਮਰ ਜਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹਦੀ ਕੋਈ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਅਸਲ 'ਚ ਜੋੜਨ-ਵਿਛੋੜਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੇ ਮਾਲਕ! ਆਪ ਹੀ ਹੋ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਤਾਂ ਹੇ ਮਾਲਕ! ਵਡਿਆਈ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ (ਸ਼ਾਸਕ) ਹਕੂਮਤ, ਧਨ, ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਦੇ ਨਸ਼ੇ 'ਚ ਮਨ-ਆਈਆਂ ਕਰੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼, ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਮੂਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾ ਨਿਭਾਵੇ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੁਆਦਾਂ, ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਾਣਨ 'ਚ ਹੀ ਉਲਝਿਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਦਾਣੇ ਚੁਗਣ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸੱਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਐਸੇ ਦੁੱਖ ਦੇਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਕਸੌਟੀ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਜੀਂਦੇ-ਜੀਅ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਪੱਖੋਂ ਮਾਰ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਲਕ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਹੀ ਐਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਵੱਡੇ ਕੌਮੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਉਂਦਾ ਸਿੱਖ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਜੂਨ ਮਹੀਨਾ

ਗੁਰਮਤਿ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਦਿਨ, ਸਾਰੇ ਵਾਰ ਭਲੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਅਤੇ ਖਾਸ-ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਮੰਨਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਨਕ-ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਸ ਆਦੇਸ਼-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਅਚੇਤ ਦੋਨਾਂ ਮਨੋਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਮੰਨਿਆ, ਅਪਣਾਇਆ ਤੇ ਕਮਾਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਦਾ ਨਿਗਰ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੋਲੀਏ ਤਾਂ ਜੂਨ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸਿੱਖ-ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਵੱਡੇ ਕੌਮੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਅਭੁੱਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਖ਼ਾਤਰ ਲੜੇ ਗਏ ਸਿੱਖ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਵਕਤ ਦੀ ਕੱਟੜ ਮਜ਼ਹਬੀ, ਸੌਫੀ ਸੋਚ ਤੇ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲੀ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸਾਕਾਰ ਮੂਰਤ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ। ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ 'ਚ ਬੇਦਰਦਾਂ ਨੇ ਅੱਗਾਂ ਬਾਲ ਕੇ, ਲੋਹ-ਤਵੀ ਤਪਾਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਅਥਾਹ ਸਰੀਰਿਕ ਕਸ਼ਟ ਪਹੁੰਚਾਉਣ 'ਚ ਅੱਤ ਚੁੱਕੀ। ਤਵੀ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਵੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅੱਗਾਂ ਮਚਾ ਕੇ ਕੜਾਹੀ 'ਚ ਰੇਤਾ ਗਰਮ ਕਰ ਕੇ ਤੱਤੀ ਰੇਤਾ ਦੇ ਕੜਛੇ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਬਲਦੇ ਖੋਲਦੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਛਾਲੇ-ਛਾਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਦੇ ਜਲ-ਧਾਰਿਆਂ 'ਚ ਵਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਕਰ ਛੱਡੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤਚਿਤ ਰਹਿ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿ ਲਿਆ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ ਨਾਨਕ-ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਖਤਾਂ ਮਾਰੇ ਵਕਤਾਂ 'ਚ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ, ਸਿਰੜ, ਸਬਰ, ਅਡੋਲਤਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਏ, ਇਕ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਦਰਸਾ ਗਏ। ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਨ ੧੬੦੬ ਵਿਚ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋਈ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉੱਸਰਿਆ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ।

ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਚਾਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਤੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹਮਲਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੌਮੀ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕੋਝੇ ਤੇ ਕਰੂਪ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਝਲਕ

ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਗਿਣਿਆ-ਮਿਥਿਆ ਤੇ ਸੋਚਿਆ-ਵਿਚਾਰਿਆ ਨਿਯੋਜਤ ਹਮਲਾ ਸੀ— ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੂਹਿਕ ਹਮਲੇ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿ ਸ਼ਾਤਰ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਮਾਹੌਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਦੀ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਿਮਰਤੀ 'ਚ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਵਿਖੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਬਾ-ਕਥਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਮੂੰਹ-ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਕਲੰਕ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਟਿੱਕਾ ਲਵਾ ਲਿਆ ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਕਦੇ ਵੀ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਿੰਨੀ ਘੋਰ ਦੁਖਦਾਇਕ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ 'ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਹੋ ਗਈ! ਖੇਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਾੜ ਹੀ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਣ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਈ।

੨੫ ਜੂਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ 'ਸਿੰਘ' ਸਜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੰਨ੍ਹੇ ਲਾਲਾਂ 'ਤੇ ਅਸਹਿ ਜ਼ੁਲਮ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਹਸਤੀ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਅਮਨਾ-ਅਮਾਨ ਆਪਣਾ ਵਜੂਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਨਿਰਮਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਸ਼! ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਐਸਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ 'ਚ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਕੱਟੜ ਮਜ਼ਹਬਵਾਦ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਟਕਰਾਵਾਂ ਤੇ ਤਨਾਅ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਾਸ਼! ਤਤਕਾਲੀ ਹਕੂਮਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਸਜਿਦਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਪਣਾਈ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਹੀ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀ! ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਗਾਥਾ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੰਨ ੧੭੧੬ 'ਚ ਹੋਈ।

੨੯ ਜੂਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ ਦਾ ਦਿਵਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪੀੜਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਸੰਨ ੧੮੩੯ 'ਚ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਕਤ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਇਸ ਫਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣ ਸਾਰ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਅਜੇ ਤਕ ਚਿਤਵਦੇ ਤੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਮੁੱਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਉਠਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹਰ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਅਣਚਾਹਿਆ ਤੇ ਅਣਮੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰਾ ਅੱਜ ਵੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ 'ਚ, ਇਸ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ 'ਚ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਆਵਾਮ ਨਾਲ ਸੰਨ ੧੯੮੦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਘੋਰ ਅਨਿਆਂ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁ ਸੰਭਵ ਭਰਪਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਕੇ, ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਦੰਡ ਦੇਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

—ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾ.)*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਹੁਪੱਖੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਧਿਐਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤਕ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਜਿੱਥੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਵਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਾਣਾ, ਹੁਕਮ, ਰਜਾ, ਭਾਣੈ, ਆਗਿਆ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਨ ਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ, ਭੇਦ, ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਧੁਰੇ ਭਾਵ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਣੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ, ਜੀਵਨ ਸਫ਼ਲਤਾ, ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖਤਾ, ਦੁੱਖ, ਆਵਾਗਵਨ, ਔਝੜ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਇਕ ਉੱਤਮ ਦਾਤ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਭਾਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਭਾਣੇ ਜੇਵਡ ਹੋਰ ਦਾਤਿ ਨਾਹੀ ਸਚੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੯੩)

ਭਾਣੇ ਤੇ ਸਭਿ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ਸੰਤਹੁ ਅੰਤੇ ਨਾਮੁ ਸਖਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੦)

ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ (ਹੁਕਮ) ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਸਭ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ 'ਭੈ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਹੈ:

ਭਾਣੈ ਮਿਟੀ ਸਾਜਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜੋਤਿ ਧਰੇਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੩)

* ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨਮੁਖ ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਚਲਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਮਨ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਭਾਣੈ ਚਲੈ ਆਪਣੈ ਬਹੁਤੀ ਲਹੈ ਸਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੯)

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੀਵ ਸੇਵਾ 'ਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਤਿ ਦੀ ਉਤਮਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜਨੁ ਸੇਵਾ ਕਰੈ ਬੂਝੈ ਸਚੁ ਸੋਈ॥

ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਸਾਲਾਹੀਐ ਭਾਣੈ ਮੰਨਿਐ ਸੁਖੁ ਹੋਈ॥

ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜਨਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਇਆ ਮਤਿ ਉਤਮ ਹੋਈ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹਿ ਤੂੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਤਿ ਹੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੫)

ਭਾਣੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਹੁਕਮ (ਭਾਣੇ) ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜੀਵਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣਾ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ। ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ-ਕਥਨ ਇਥੇ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹੈ:

ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ ॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕੁ ਮਾਂਗੈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੯੪)

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਕਥਨ ਹੈ:

ਜੈਸੀ ਆਗਿਆ ਕੀਨੀ ਠਾਕੁਰਿ ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਖੁ ਨਹੀ ਮੋਰਿਓ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੦)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਣੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੱਖ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਭਾਣਾ ਬੁੱਝਣਾ, ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ, ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ, ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਵਰਤ ਰਹੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ, ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ, ਦੁੱਖ, ਸੁਖ, ਇਕ ਕਰ ਜਾਣਨਾ ਆਦਿ ਪੱਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਭਾਣੈ ਤਖਤਿ ਵਡਾਈਆ ਭਾਣੈ ਭੀਖ ਉਦਾਸਿ ਜੀਉ॥

ਭਾਣੈ ਥਲ ਸਿਰਿ ਸਰੁ ਵਹੈ ਕਮਲੁ ਫੁਲੈ ਆਕਾਸਿ ਜੀਉ॥

ਭਾਣੈ ਭਵਜਲੁ ਲੰਘੀਐ ਭਾਣੈ ਮੰਤ੍ਰਿ ਭਰੀਆਸਿ ਜੀਉ॥

ਭਾਣੈ ਸੋ ਸਹੁ ਰੰਗੁਲਾ ਸਿਫਤਿ ਰਤਾ ਗੁਣਤਾਸਿ ਜੀਉ॥

ਭਾਣੈ ਸਹੁ ਭੀਹਵਲਾ ਹਉ ਆਵਣਿ ਜਾਣਿ ਮੁਈਆਸਿ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੨)

ਭਾਣਾ ਬੁੱਝਣਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ, ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਜਾਂ ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸੁਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਜੋ ਤੁਧੁ ਕਰਣਾ ਸੋ ਕਰਿ ਪਾਇਆ॥

ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਆਇਆ॥

ਭਾਣਾ ਮੰਨੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਦਾ॥੧॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ॥

ਸਹਜੇ ਹੀ ਸੁਖੁ ਸਚੁ ਕਮਾਵੈ॥

ਭਾਣੇ ਨੋ ਲੋਚੈ ਬਹੁਤੇਰੀ ਆਪਣਾ ਭਾਣਾ ਆਪਿ ਮਨਾਇਦਾ ॥੨॥

ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨੇ ਸੁ ਮਿਲੈ ਤੁਧੁ ਆਏ॥

ਜਿਸੁ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ ਸੋ ਤੁਝਹਿ ਸਮਾਏ॥

ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਭਾਣਾ ਕਿਸਹਿ ਕਰਾਇਦਾ॥੩॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੬੩)

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਖਸਮ ਨੂੰ ਉਹੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਚੱਲਣਹਾਰ ਹੈ, ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਾਹਵਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਏਮਾਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਥਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਵਾਕ ਹੈ:

ਜਿਨੀ ਚਲਣੁ ਜਾਣਿਆ ਸੇ ਕਿਉ ਕਰਹਿ ਵਿਥਾਰ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਖਸਮੈ ਸੋਈ ਭਾਂਵਦਾ ਖਸਮੈ ਦਾ ਜਿਸੁ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ।

ਭਾਣਾ ਮੰਨੈ ਮੰਨੀਐ ਅਪਣਾ ਭਾਣਾ ਆਪਿ ਮਨਾਵੈ।

ਦੁਨੀਆ ਵਿਚਿ ਪਰਾਹੁਣਾ ਦਾਵਾ ਛਡਿ ਰਹੈ ਲਾ ਦਾਵੈ।

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਹੁਕਮਿ ਕਮਾਵੈ॥

(ਵਾਰ ੨੯:੧੩)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚੋਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਵੇ ਨਾਮਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤਰੀ ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਕਥਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਰੁ ਪ੍ਰਭੁ ਜਥਾ ਰਜਾਇ। ਤਿਸ ਪਰ ਰਾਜੀ ਰਹਿਨ ਸਦਾਇ।

ਮੁੱਖਯ ਧਰਮ ਸਿੱਖੀ ਕੇ ਏਹੀ। ਜੋ ਧਾਰਹਿ ਸਿਖ ਗੁਰੁ ਸਨੇਹੀ॥

ਜਿਮ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲੱਛਨ। ਪਤਿ ਆਗਯਾ ਮਹਿ ਸੁਖੀ ਬਿਚੱਛਨ॥੧੬॥

ਪ੍ਰਭੁ ਆਗਯਾ ਮਹਿ ਤਥਾ ਸਦੀਵਾ। ਰਹੁ ਰਾਜੀ ਬਨਿ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਵਾ।

ਜਪ ਤਪ ਬਰਤ ਦਾਨ ਫਲ ਸਾਰੇ। ਇਸ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇੰ ਸੁਖਾਏ॥੧੭॥

ਸਿਮਰਹੁ ਸੱਤਿਨਾਮ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ॥ ਤਯਾਗਹੁ ਤਨਹੰਤਾ ਇਮੁ ਨੀਤਿ॥

(ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਾਸਿ ੧, ਅੰਸੂ ੧੧, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਦਾਰਥ ਭਾਵ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ

੧. ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ

੨. ਸੱਤਨਾਮ ਅਰਾਧਣਾ ਅਤੇ

੩. ਤਨਹੰਤਾ ਤਿਆਗਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਕਿਤਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ:

ਤਾਂਤੇ ਭੋ ਗੁਰਮੁਖ! ਸੁਨਿ ਲੀਜੈ। ਭਾਣਾ ਮਾਨਨਿ ਮਨ ਥਿਰ ਕੀਜੈ

ਸੱਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੋ। ਤਨਹੰਤਾ ਕੋ ਰਿਦੈ ਬਿਸਰਨੋ।

ਮੁਕਤੀ ਕੇ ਸਾਧਨ ਏ ਤੀਨ। ਕਹੈ ਗੁਰੁ ਅਰੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰਬੀਨ॥੩੩॥

(ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਾਸਿ ੩, ਅੰਸੂ ੬੯)

ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸੰਗਤ ਤਾਈਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਿਆਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਣੇ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਾਕ ਇਥੇ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹੈ:

ਔਰ ਸਿੱਖ ਹਮਰੀ ਸੁਨਿ ਲੀਜੈ।

ਹੋਇ ਮ੍ਰਿਤੁ ਕੁਲਿ ਰੁਦਨ ਨ ਕੀਜੈ।

ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਣੈ ਅਨੰਦੁ ਧਾਰੋ।

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੨੮ 'ਤੇ)

ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤਪਿਆ

—ਜਨਾਬ ਬਸ਼ੀਰ ਮੁਹੰਮਦ*

ਜਦੋਂ ਤਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕੌਮਾਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਕ-ਦੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕੌਮ ਉਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ, ਅਣਖ, ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਾ ਦੇਣ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਸੌ ਗੁਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਬਦਲੇ ਜਿੰਦ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯ ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ ੧੬੨੦ (ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੯੫) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਾਦਗੀ ਦੀ ਸਾਕਾਰ ਮੂਰਤ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ, ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਸੰਪਾਦਕ, ਇਮਾਰਤਸਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੰਦਨ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ਬੋਆਂ ਖਲੋਰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ‘ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ’ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਧਾਰਨੀ, ਪਰਖਿਆ ਪੜਚੋਲਿਆ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਨਾਰੀਅਲ, ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਧਰ ਕੇ, ਮੱਥੇ ਤਿਲਕ ਲਾ ਕੇ, ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ‘ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਤ-ਦਰ-ਪੁਸ਼ਤ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥੀ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਝਨੇਰ, ਤਹਿ. ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ (ਸੰਗਰੂਰ)।

ਚੰਦ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਅੱਗ-ਬਗੋਲਾ ਹੋ ਉੱਠਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆ। ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਭਰਾ-ਮਾਰੂ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਥੋਂ ਤਕ ਗਿਰ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਡਰਾ-ਧਮਕਾ ਕੇ ਭਜਾ ਦੇਣ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬਦਨੀਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸੁਲਹੀ ਖਾਂ ਜੋ ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਬੁਰਾ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਿਆ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਵਾਏਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਫਿਰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਆਫਰਿਆ ਸੁਲਹੀ ਖਾਂ ਜਦੋਂ ਹੇਹਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਆਵਾ (ਭੱਠਾ) ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਚੱਲਦੀ ਸੀ। ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਦੂਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਦਾ ਘੋੜਾ ਅਜਿਹਾ ਤ੍ਰਬਕਿਆ ਕਿ ਸਮੇਤ ਸੁਲਹੀ ਖਾਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਮਰਿਆ। ਪਾਪੀ ਨੇ ਪਾਪ ਕਮਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਆਇਆ। ਜੋ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜ ਗਏ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਖੜ੍ਹਾ ਹੀ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਠੋਰ ਮਨ 'ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਾ ਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ “ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਅਰਜਨ ਬਣ ਗਿਆ।” ਪਰ ਅਕਬਰ ਇਕ ਸਮਝਦਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਵਧੀ-ਫੁੱਲੀ। ਉਹ ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਸੋ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ 'ਤੇ ਕੋਈ ਗੌਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬੈਠਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਹ ਵੀ ਠੀਕ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲੈਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਾ ਗਈ। ਉਹ ਫੇਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਝੂਠ ਤੂਫਾਨ, ਚੁਗਲੀਆਂ ਆਦਿ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੜਕ ਜਾਵੇ। “ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਸਲਾਮਤ! ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਅਰਜਨ ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਖੈਰਖਾਹ ਤੇ ਜੁੱਤੀ ਬਰਦਾਰ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।” ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜਹਾਂਗੀਰ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੁਹੱਬਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਨੰਦ ਮੈਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਦ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਮੁਰਸ਼ਦ ਜੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਸੁਆਦ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਛੱਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੋਨਾ ਤੇ ਲੋਹਾ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਧਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਚੰਦੂ ਜੋ ਇਕ ਉੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤਕ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਘਰ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਮੇਰੀ ਲੜਕੀ ਲਈ ਕੋਈ ਵਰ ਲੱਭੋ ਜੋ ਅਮੀਰ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੁਹਣਾ ਵੀ ਹੋਵੇ।’ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰ ਲੱਭਣ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਫਿਰਦਾ-ਤੁਰਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਚੰਦੂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੁਣ ਚੰਦੂ ਕੁਝ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਘੁਮੰਡ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ‘ਚਲੋ ਜੋ ਕਰ ਆਏ ਹੋ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਪੰਡਤ ਜੀ! ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਇੱਟ ਮੋਰੀ ਨੂੰ ਲਾ ਆਏ ਹੋ।’ ਭਾਵ ਚੰਦੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਸੰਗਤ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਆਈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਚੰਦੂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦੇਵੋ। ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਕ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਚੰਦੂ 'ਤੇ ਅਸਰ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੱਜ਼ਤ, ਅਣਖ ਤੇ ਧਰਮ ਖ਼ਾਤਰ ਜਿੰਦ ਵਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ! ਚੰਦੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਕੱਚਾ ਸੀ। ਅਸਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਚੰਦੂ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਜਹਾਂਗੀਰ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚੰਦੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ! ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪੀਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਬਹੁਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੀਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੈਰ ਪਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨਾ ਜਾਣੀ, ਝੂਠੇ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਧਾਰ ਲਈ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਚੰਦੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਤੁਜ਼ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰੀ’ ਦੇ ਸਫਾ ੩੫ ‘ਤੇ ਹਉਮੈ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

“ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਫਕੀਰ ਅਰਜਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ ਹਿੰਦੂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਬੇਸਮਝ ਤੇ ਬੇਵਕੂਫ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਕਰਤਵ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਈਮਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਗਰਮ ਹੈ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿਆਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।”

ਇਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਬੁਰੇ ਵਿਚਾਰ ਮੂੰਹ ਤਕ ਭਰ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਲੋਕ ਵੀ ਗਿਆ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵੀ ਗੁਆ ਲਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਸੀ, ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਦੋਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਕੇਸ ਬਣਾਇਆ, ਉਹ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਕੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਹੋਰ ਤਾਂ

ਹੋਰ ਤੁਸੀਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਬਾਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਚੰਦੂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਸਾਕ ਛੱਡਿਆ, ਜੋ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਨੌਕਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਦੋਸਤ ਵੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਲਾਣੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੁੱਭਦੇ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੁਣਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰੀਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦੇ, ਤੇਰੀ ਇਹੀ ਡਿਊਟੀ ਹੈ।

ਚੰਦੂ ਮਨੋਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਭਾਲਦਾ ਸੀ। ਚੰਦੂ ਪਾਪੀ ਨੇ ਦੋ ਲੋਹਾਂ ਬਣਵਾ ਲਈਆਂ। ਇਕ 'ਤੇ ਰੇਤ ਗਰਮ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਕੜਾਹਾ ਰੱਖਣਾ ਸੀ, ਇਕ 'ਤੇ ਤਵੀ ਗਰਮ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣੇ ਸਨ। ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚੰਦੂ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੈਰੀਂ ਬੇੜੀਆਂ, ਹੱਥੀਂ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੌਲੀ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿਪਾਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਵੀ ਕੋਲ ਲੈ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਆਇਆ। ਸਗੋਂ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਹੀਰੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਤੋਂ ਅਡੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਸ਼ਰਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁਲਸਮਾਨ ਲਈ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬੇਸ਼ਕ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਦਾ ਫਿਰੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਨਜਾਇਜ਼ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਫ਼ਰ ਹੈ; ਉਹ ਜਹੰਨਮ (ਨਰਕਾਂ) ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਯਾਦ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਉਹ, ਰੱਬ ਦਾ ਨਹੀਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਰਾ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਝੂਠੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਕਾਜ਼ੀ ਝੂਠੇ ਬਣੇ, ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਾਲਖ ਲਾਈ। ਕਾਜ਼ੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣੋ। ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਅੱਲ੍ਹਾ ਅੱਲ੍ਹਾ’ ਕਰੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾ ਦੇਵਾਂਗੇ।”

ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੀਆਂ! ਠੀਕ ਹੈ, ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਇਕ ਹੈ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ

ਫਤਵਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਚੰਦੂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਚਿਹਰਾ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਵੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ 'ਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਗਰਮ ਰੇਤ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਸੱਚੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਪਏ। ਜਲਾਦ ਹੁਕਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅੱਗ ਕਦੇ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਕਦੇ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾ ਡੋਲੇ, ਨਾ ਘਬਰਾਏ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਡੋਲ ਗਏ। ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧੀਆਂ ਭੰਗ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਪਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੇਕ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਨੋ ਸੂਰਜ ਵੀ ਰੋ ਪਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬੱਦਲਾਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਅੱਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਦਿੱਸੀਆਂ। ਇਕੱਲੀ ਤਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰਾ ਲਾਹੌਰ ਇਸ ਪਾਪ ਦੇ ਸੇਕ ਨਾਲ ਤਪ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਗਰਮ ਰੇਤ ਪਾਈ ਗਈ। ਹੁਕਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਵੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦੇਹ 'ਤੇ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਛਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਜੇ ਛਾਲੇ ਸੀ ਉਹ ਫਿੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਵੀ ਸਬਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ! ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਵੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਧਾ, ਨਾ ਪੀਤਾ। ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਪਾਣੀ 'ਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਪੀਆਂ ਦਾ ਮਨ ਪੱਥਰ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਲਾਦਾਂ ਨੇ ਚੰਦੂ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਠੇਲ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਓ ਜਹਾਂਗੀਰ! ਚੰਦੂ! ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਸਮਝੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਸੱਚਖੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅਸਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਗਰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵੀ ਹਿੱਲ ਗਏ। ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤਪ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

—ਡਾ. ਗੁੰਜਨਜੋਤ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਦੇਣ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਇਕ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ, ਪੁਨਰ-ਜਨਮ ਤੇ ਮੋਕਸ਼... ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਜਮਮਈ, ਸਪੱਸ਼ਟ, ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਸੁਲਝਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਅਜਿਹੇ ਨਿੱਗਰ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁਖਾਵਾਂਪਣ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ।^੧

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਇਕ ਵੱਡੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਲਈ ਸਦਾਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਪਰਖ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਲਈ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਚਾਰ ਸ਼ਾਸਤਰ (Ethics) ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਆਚਰਣ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਨੂੰ

*ਲੈਕਚਰਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਧਾਨ ਹੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹੈ। ਲਿੱਲੀ ਵਿਲੀਅਮ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਆਚਾਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਚੱਜ ਆਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।’

ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕਾਂਤਕ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵ-ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਚਿੰਤਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅੰਤਰ-ਬੋਧ ਦੇ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਪਰਮਸੱਤ ਨਾਲ ਸਮਰੂਪਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਰੇਖਾਵਾਂ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਬਲਵਾਨ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਨੈਤਿਕਵਾਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ‘ਮਨੁੱਖ’ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੈਤਿਕਤਾ ਜਗਿਆਸੂ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਮਨ, ਬਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੈਤਿਕ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਹੁਕਮ, ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਤ੍ਰੈ-ਪੱਖੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਸੂਲ ‘ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ’ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤਰੀਵੀ ਸਵੱਛਤਾ ਭਾਵ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ, ਸੱਚਾਈ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸੁਖ-ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਰੱਖਣੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਇਸੇ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲਕਸ਼-ਸਿੱਧੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ

ਤੀਬਰ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਧਿਆਨ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ 'ਨਾਮ' ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਰਵਉੱਚ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਚੰਡਾਲਣ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਦਾਸਾ ਘਰਿ ਘਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੧੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁੰਨ-ਦਾਨ, ਜਪ-ਤਪ ਦੇ ਖੋਖਲੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਦੱਸਦਿਆਂ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਰਮ ਨਿਰਾਰਥਕ ਅਤੇ ਅਪੂਰਨ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਵਿਣੁ ਕਿਸੈ ਨ ਰਹੀਆ ਲਜ॥

(ਪੰਨਾ ੫੧੮)

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਜਪ ਤਪ ਜੇਤੇ ਸਭ ਉਪਰਿ ਨਾਮੁ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨਾ ਜੋ ਜਪੈ ਤਿਸੁ ਪੂਰਨ ਕਾਮੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੦੧)

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਅਥਵਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਪਾਰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਵੱਛ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਨਾਮ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

ਸੱਚ ਜਾਂ ਸਤਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੱਚ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਣਨ, ਮੰਨਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਰੱਬੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਸਤਿ ਹੈ, ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਇਕ ਅਭੇਦਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਵਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ, ਸੱਚੇ ਬਚਨ, ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ, ਸੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਚੁ ਖੰਡ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਆਚਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਜਿਨਿ ਸਚੁ ਕਰਿ ਜਾਤਾ॥ ਨਾਨਕ ਸੋ ਜਨੁ ਸਚਿ ਸਮਾਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੩)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਾਨਵ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਬੜੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਗੌਰਵ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਭਾਵ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਗ਼ਰੀਬੀ ਬਸਾਵੈ॥

ਨਾਨਕ ਈਹਾ ਮੁਕਤੁ ਆਗੈ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੮)

ਆਪਸ ਕਉ ਜੋ ਜਾਣੈ ਨੀਚਾ॥ ਸੋਊ ਗਨੀਐ ਸਭ ਤੇ ਉਚਾ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਵਜੋਂ ਖ਼ਿਆ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਖ਼ਿਆ ਦਾ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਉਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਘਟਣ ਵਾਲਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਚਾਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਗੁਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਦਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੈ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਹੋਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰੋਂ ਵੈਰ, ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਭਲੇ-ਬੁਰੇ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ, ਹਲੀਮੀ, ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਆਦਿ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਉਸਾਰੂ ਗੁਣ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪਿੱਛੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਵਵਾ ਵੈਰੁ ਨ ਕਰੀਐ ਕਾਹੂ॥ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਹੂ॥

(ਪੰਨਾ ੨੫੯)

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਦੱਸ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਵੈਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਤਰਕਪੂਰਨ ਬੌਧਿਕ ਆਧਾਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਔਗੁਣ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਅਹੰਬੁਧਿ ਬਹੁ ਸਘਨ ਮਾਇਆ ਮਹਾ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੦੨)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਮੰਨਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਭਾਣੈ ਉਝੜ ਭਾਣੈ ਰਾਹਾ॥ ਭਾਣੈ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਵਾਹਾ॥

ਭਾਣੈ ਭਰਮਿ ਭਵੈ ਬਹੁ ਜੂਨੀ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤਿਸੈ ਰਜਾਈ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੯੮)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰੀ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਸੋਈ ਸਿਆਣਾ ਸੋ ਪਤਿਵੰਤਾ ਹੁਕਮੁ ਲਗੈ ਜਿਸੁ ਮੀਠਾ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੇ ਸਦੀਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਇਖਲਾਕੀ ਅਸੂਲ ਪਾਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸਵੱਛ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਉਲੀਕਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਨੈਤਿਕ ਫਲਸਫਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਪ੍ਰੋ. ਦਰਸ਼ਨ ਕੌਰ, **ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕਤਾ**, ਪੰਨਾ ੬੨.

੨. Lilly William, *An Introduction to Ethics*, p. 12.

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ*

ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਸੀ ਰੱਬੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਦਾ। ਬਹੁਤੇ ਭਗਤ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ-ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦਾ ਇਹ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਿਰਫ਼ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਪਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੇਂ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਤੀਖਣਤਾ, ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੩੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਨਾਰਸ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਇਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਤੇ ਬੁਰੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੋਚ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਰਾਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੋਤ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੂਜਾ-ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੇ ਤੰਗ ਦਾਇਰੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥

ਏਕੇ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥੧॥

* ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਲੋਗਾ ਭਰਮਿ ਨ ਭੁਲਹੁ ਭਾਈ॥

ਖਾਲਿਕੁ ਖਲਕ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਾਲਿਕੁ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸ੍ਰਬ ਠਾਂਈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੯-੫੦)

ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਕੁਚਿਤ ਆਧਾਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿਚ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਸਦਾ ਅਣਹੋਂਦ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਇਥੇ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੀ ਭਰਮ-ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁੰਗਤੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਇਕ ਵੱਡੀ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਰਸੀਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਫੁੱਲ-ਪੱਤੀਆਂ ਤੋੜਦੀ ਮਾਲਣੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਾਤੀ ਤੋਰੈ ਮਾਲਿਨੀ ਪਾਤੀ ਪਾਤੀ ਜੀਉ॥

ਜਿਸੁ ਪਾਹਨ ਕਉ ਪਾਤੀ ਤੋਰੈ ਸੋ ਪਾਹਨ ਨਿਰਜੀਉ॥੧॥

ਭੂਲੀ ਮਾਲਨੀ ਹੈ ਏਉ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਉ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਪਾਤੀ ਬਿਸਨੁ ਡਾਰੀ ਫੂਲ ਸੰਕਰਦੇਉ॥

ਤੀਨਿ ਦੇਵ ਪ੍ਰਤਖਿ ਤੋਰਹਿ ਕਰਹਿ ਕਿਸ ਕੀ ਸੇਉ॥੨॥

ਪਾਖਾਨ ਗਢਿ ਕੈ ਮੂਰਤਿ ਕੀਨੀ ਦੇ ਕੈ ਛਾਤੀ ਪਾਉ॥

ਜੇ ਏਹ ਮੂਰਤਿ ਸਾਚੀ ਹੈ ਤਉ ਗੜ੍ਹਣਹਾਰੇ ਖਾਉ॥੩॥

ਭਾਤੁ ਪਹਿਤਿ ਅਰੁ ਲਾਪਸੀ ਕਰਕਰਾ ਕਾਸਾਰੁ॥

ਭੋਗਨਹਾਰੇ ਭੋਗਿਆ ਇਸੁ ਮੂਰਤਿ ਕੇ ਮੁਖ ਛਾਰੁ॥੪॥

ਮਾਲਿਨਿ ਭੂਲੀ ਜਗੁ ਭੁਲਾਨਾ ਹਮ ਭੁਲਾਨੇ ਨਾਹਿ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਹਮ ਰਾਮ ਰਾਖੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਹਰਿ ਰਾਇ॥੫॥੧॥੧੪॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੯)

ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਵਰਗੇ ਕਵੀ ਰਾਮ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ

ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਵਤਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜੂਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਸੰਕਟਿ ਨਹੀ ਪਰੈ ਜੋਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਜਾ ਕੋ ਰੇ॥

ਕਬੀਰ ਕੋ ਸੁਆਮੀ ਐਸੇ ਠਾਕੁਰ ਜਾ ਕੈ ਮਾਈ ਨ ਬਾਪੋ ਰੇ॥੨॥੧੯॥੨੦॥

(ਪੰਨਾ ੩੩੯)

ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਿਆਨ ਏਨਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੇ ਝੂਠੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਭਰਮ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਗੁਾਨ ਕੀ ਆਈ ਆਂਧੀ॥

ਸਭੈ ਉਡਾਨੀ ਭ੍ਰਮ ਕੀ ਟਾਟੀ ਰਹੈ ਨ ਮਾਇਆ ਬਾਂਧੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੩੩੧)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਸ਼ੰਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਕੂੜ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਚ ਦਾ ਢੰਡੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਝੂਠ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਜਨੇਊ ਦਾ ਤੂੰ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਧਾਗੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਜੁਲਾਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕੱਪੜਾ ਬੁਣਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ:

ਹਮ ਘਰਿ ਸੂਤੁ ਤਨਹਿ ਨਿਤ ਤਾਨਾ ਕੰਠਿ ਜਨੇਊ ਤੁਮਾਰੇ॥

ਤੁਮ੍ ਤਉ ਬੇਦ ਪੜਹੁ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦੁ ਰਿਦੈ ਹਮਾਰੇ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਸਿਰਫ ਕੁਰਾਨ ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਾਜ਼ੀ ਤੈ ਕਵਨ ਕਤੇਬ ਬਖਾਨੀ॥

ਪੜ੍ਹਤੁ ਗੁਨਤ ਐਸੇ ਸਭ ਮਾਰੇ ਕਿਨਹੂੰ ਖਬਰਿ ਨ ਜਾਨੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੭)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਨੰਗੇ ਫਿਰਨ ਨਾਲ, ਸਿਰ ਮੁਨਾਉਣ ਨਾਲ ਤੇ ਬਿੰਦ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਦਾ ਜਾਨਵਰ, ਭੇਡ ਅਤੇ ਖੁਸਰਾ ਪਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ:

ਨਗਨ ਫਿਰਤ ਜੋ ਪਾਈਐ ਜੋਗੁ॥

ਬਨ ਕਾ ਮਿਰਗੁ ਮੁਕਤਿ ਸਭੁ ਹੋਗੁ॥੧॥

ਕਿਆ ਨਾਗੇ ਕਿਆ ਬਾਧੇ ਚਾਮ॥

ਜਬ ਨਹੀ ਚੀਨਸਿ ਆਤਮ ਰਾਮ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਮੂਡ ਮੁੰਡਾਏ ਜੋ ਸਿਧਿ ਪਾਈ॥

ਮੁਕਤੀ ਭੇਡ ਨ ਗਈਆ ਕਾਈ॥੨॥

ਬਿੰਦੁ ਰਾਖਿ ਜੋ ਤਰੀਐ ਭਾਈ॥

ਖੁਸਰੈ ਕਿਉ ਨ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ॥੩॥

(ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਜਾਤੀ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਸੱਚਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਂ ਸ਼ੂਦਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ:

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮੁ ਬੀਚਾਰੈ॥

ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ ਹਮਾਰੈ ॥੪॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਚ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਇਸ ਵਰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਹ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇੰਜ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਗਜ ਸਾਢੇ ਤੈ ਤੈ ਧੋਤੀਆ ਤਿਹਰੇ ਪਾਇਨਿ ਤਗ॥

ਗਲੀ ਜਿਨ੍ਹਾ ਜਪਮਾਲੀਆ ਲੋਟੇ ਹਥਿ ਨਿਬਗ॥

ਓਇ ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਬਾਨਾਰਸਿ ਕੇ ਠਗ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੪੨੬)

ਕਾਜ਼ੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦਿ ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਹਰੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸੰਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਤੇ ਨਾਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਝੱਖ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ:

ਸੰਤੁ ਮਿਲੈ ਕਿਛੁ ਸੁਨੀਐ ਕਹੀਐ॥

ਮਿਲੈ ਅਸੰਤੁ ਮਸਟਿ ਕਰਿ ਰਹੀਐ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਮਾਨ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਲੋਕ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੁਤੀਆ-ਭਾਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਡੰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸੰਤਾ ਮਾਨਉ ਦੂਤਾ ਡਾਨਉ ਇਹ ਕੁਟਵਾਰੀ ਮੇਰੀ॥

ਦਿਵਸ ਰੈਨਿ ਤੇਰੇ ਪਾਉ ਪਲੋਸਉ ਕੇਸ ਚਵਰ ਕਰਿ ਫੇਰੀ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੯)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਸਨ। ਉਹ ਆਪ ਪੂਰਨ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਚੋਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹਰੀ ਰੂਪ ਰਾਜੇ 'ਤੇ ਫੇਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੀ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਜਾ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਭੂਪਤਿ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਹਨ ਜੋ ਝੂਠੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕੋਊ ਹਰਿ ਸਮਾਨਿ ਨਹੀ ਰਾਜਾ॥

ਏ ਭੂਪਤਿ ਸਭ ਦਿਵਸ ਚਾਰਿ ਕੇ ਝੂਠੇ ਕਰਤ ਦਿਵਾਜਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੮੫੬)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸੁਟਵਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਡੁਬਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਭੁਜਾ ਬਾਂਧਿ ਭਿਲਾ ਕਰਿ ਡਾਰਿਓ॥

ਹਸਤੀ ਕ੍ਰੋਧਿ ਮੂੰਡ ਮਹਿ ਮਾਰਿਓ॥

ਹਸਤਿ ਭਾਗਿ ਕੈ ਚੀਸਾ ਮਾਰੈ॥

ਇਆ ਮੂਰਤਿ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੈ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਗੰਗ ਗੁਸਾਇਨਿ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ॥

ਜੰਜੀਰ ਬਾਂਧਿ ਕਰਿ ਖਰੇ ਕਬੀਰ॥੧॥

ਮਨੁ ਨ ਡਿਗੈ ਤਨੁ ਕਾਹੇ ਕਉ ਡਰਾਇ॥

ਚਰਨ ਕਮਲ ਚਿਤੁ ਰਹਿਓ ਸਮਾਇ॥ ਰਹਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੨)

ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਮੌਤ ਦਾ ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਨੀ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਮਰਨ ਤੋਂ ਸਦਾ ਡਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਪ-ਤਪ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹਵਨ ਯੱਗ ਕਰ ਕੇ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਮਰਨਾ ਇਕ ਅਨੰਦਮਈ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਿਹ ਮਰਨੈ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਤਰਾਸਿਆ॥

ਸੋ ਮਰਨਾ ਗੁਰੁ ਸਬਦਿ ਪ੍ਰਗਾਸਿਆ॥੧॥

ਅਬ ਕੈਸੇ ਮਰਉ ਮਰਨਿ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ॥

ਮਰਿ ਮਰਿ ਜਾਤੇ ਜਿਨ ਰਾਮੁ ਨ ਜਾਨਿਆ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੩੨੭)

ਕਬੀਰ ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ॥

ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ॥੨੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੰਗਰਾਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਵਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਜੂਝ ਮਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਇਕ ਬਿਖਮ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਹੀ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਨਸਕ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਦੋਵੇਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥੨੨॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ। ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਆਤਮਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਹਾਕਮ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਸਤਿ-ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਂਤਰਿਕ ਅਤੇ

ਬਾਹਰੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਜੈ ਪਾਈ ਅਤੇ ਸਿਖਰ ਦੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਜਿੱਤ ਬਾਰੇ ਇੰਜ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਲੈ ਲਰਨੇ ਲਾਗਾ ਤੋਰੇ ਦੁਇ ਦਰਵਾਜਾ॥

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਅਰੁ ਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪਕਰਿਓ ਗਢ ਕੋ ਰਾਜਾ॥੫॥

ਭਗਵਤ ਭੀਰਿ ਸਕਤਿ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਕਟੀ ਕਾਲ ਭੈ ਫਾਸੀ॥

ਦਾਸੁ ਕਮੀਰੁ ਚੜ੍ਹਿਓ ਗੜ੍ਹ ਉਪਰਿ ਰਾਜੁ ਲੀਓ ਅਬਿਨਾਸੀ॥੬॥੮॥੧੭॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੧-੬੨)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਤੇ ਡਰਪੋਕ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਯੋਧਾ ਬਣਾਇਆ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦਾ ਅਭਿਲਾਸੀ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ (ਸਫਾ ੧੦ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਸੱਤਿਨਾਮੁ ਮੁਖਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਉਚਾਰੋ॥੩੬੪॥

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾ. ਛੇਵੀਂ, ਅਧਿ. ੧੯, ਪੰਨਾ ੬੬੪)

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਸਚਖੰਡ ਪਿਆਨੇ ਸਮੇਂ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਣੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭਾਣਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਰੁਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ:

ਸਵਾਂਗ ਸੁਵਾਰੀ ਕਾ ਪ੍ਰਭੂ ਧਾਰੋ। ਸਭ ਖਾਲਸੇ ਕੋ ਬਚਨ ਉਚਾਰੋ।

ਜਥੇ ਥਾ ਹੁਕਮ ਤਿਵੇ ਸਾ ਹੋਨਾ। ਹਮ ਕੋ ਸਾਦੀ, ਕਿਸੂ ਨ ਰੋਨਾ।

ਜੇ ਹਮ ਕੋ ਰੋਵੇਗਾ ਕੋਈ। ਈਤ ਉਤ ਤਾ ਕੋ ਦੁਖ ਹੋਈ।

ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਸੁ ਗਾਵਹੁ ਯਾਨੀ। ਇਹੈ ਮੋਰ ਸਿਖਯਾ ਸੁਨ ਕਾਨੀ॥੫੮॥

(ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਅਧਿ. ੨੯)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ

—ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ*

੭ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੧੫ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੰਗੀ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੌਰਾਨ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ੧੨ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਨਵਾਬ ਅਬਦੁੱਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਇਹ ਸਾਰੀ ਖਬਰ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਰਕਾਰਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਮੌਕਾ-ਮੇਲ ਵਜੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਉਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇੰਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਆਸਵੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਸਾਂ-ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਭੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਖਾ ਸਮਾਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਲੱਤਾਂ-ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਲਗਵਾਂ ਹੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤਵਰ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇਜ਼ਾ ਲਈ ਖਲ੍ਹਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਰਾਮਾਤ ਸਦਕਾ ਹਿੱਲਣ-ਜੁੱਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਨੇਜ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਖੋਭ ਦੇਵੇ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਰਾਮਾਤੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਡਰ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਡਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੋਇਆ ਵਹਿਮ ਸੀ। ਇਹ ਵਹਿਮ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕੈਦੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੇਹੱਦ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੱਲਣ-ਜੁੱਲਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ। ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਚੱਲਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੂਣ ਮਿਲਿਆ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਸੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੂੜ ਕੇ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ

* # ੯੯ ਏ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਾਲੋਨੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਿੰਜਰਾ ਵੀ ਉਡਾ ਕੇ ਨਾ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਸਰਦੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਮੋਟੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਭੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਲੁਹਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ-ਇਕ ਗੱਡੇ ਵਿਚ ਕਈ-ਕਈ ਸਿੰਘ ਬਿਠਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੋਟਾ ਅਤੇ ਜ਼ਰੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਤ ਦਾ ਲਾੜਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਵਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕਿਉਂ ਫੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਤੋਂ ਅੰਤਲੇ ਦਮ ਤਕ ਅੜਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਢੇ ਕੁ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਬੱਚਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਲੁਕਦੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਕੇ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੱਤ ਸੌ ਗੱਡਾ ਲੱਦ ਕੇ ਇਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਹਰੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਫੌਜਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਸੂਰਮੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਰ ਜਾਂ ਛੇਤੀ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ 'ਚ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਭਾਰੀ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਬਦੁੱਸ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਅਗਾਊਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮੰਗੀ। ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਾਸ ਚਹੇਤਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਚੀਨ ਬਹਾਦਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਬਦੁੱਸ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਹੀਰੋ ਬਣ ਜਾਵੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਅਬਦੁੱਸ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਥੇ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਨਗੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ

ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਪ ਨਾ ਆਵੇ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਫਲਸਰੂਪ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੬ ਈ. ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਨੂੜ ਕੇ ਗਧਿਆਂ, ਖੱਚਰਾਂ ਅਤੇ ਊਠਾਂ ਉੱਪਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰਾਂ ਉੱਪਰ ਭੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਲਾਂ, ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਹੱਥ ਗਰਦਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮੋੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਹਾਥੀ ਉੱਪਰ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਹੋਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਤੰਗ ਹੋਏ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਤਨਾ ਕੁ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੁਆਸ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਭੁੱਖ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਨਿਢਾਲ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਲਾਲ ਭੜਕੀਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਨਿੰਘਮ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦੁਰਗਤ ਨਾਲ, ਜੋ ਜਾਹਲ ਅਤੇ ਅਧ-ਜੰਗਲੀ ਜੇਤੂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ, ਪੈਰਾਂ, ਲੱਕ ਅਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ-ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ।’^੧

੨੭ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਲੂਸ ਫੌਜ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਤਕੜੀ ਸੈਨਿਕ ਟੁਕੜੀ ਇਹਤਮਾਦ-ਉਲ-ਦੌਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜੀ। ਫੌਜ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿੰਘ ਜਥਾ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਨਾ ਲਵੇ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲਿਆਉਣ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਫੌਜ

ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਮਾਰ ਦੇਣ। ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹਰ ਚੌਕ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਸਨ। ਸਮਝਦਾਰ ਲੋਕ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬੋਲ ਸਾਂਝੇ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਗੰਭੀਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬੁਰੀ ਕਿਸਮਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਬੁਰੇ ਸਮੇਂ ਲੱਖਾਂ-ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਸਕੂਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਰਸੀ ਇਕ ਮੁਸਲਿਮ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਖੁਦ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ‘ਇਬਰਤਨਾਮਾ’ ਹੈ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੂਣ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਕ ਜਲੂਸ ਦੇ ਨਾਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਨੇ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ: “ਮੈਂ ਇਸ ਦਿਨ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਨਮਕ-ਮੰਡੀ ਤਕ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਤਕ ਜਲੂਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਬੰਦਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਤਮਾਸ਼ਾ ਤੱਕਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਹਨਤੀਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਭੀੜ ਕਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਫੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਮਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਮੰਦਭਾਗੇ ਸਿੱਖ ਜੋ ਇਸ ਅੰਤਮ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਦਾਸੀ ਜਾਂ ਅਧੀਨਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਠਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਨ ਅਤੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ‘ਕਰ ਦਿਓ ਕਤਲ! ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਡਰੇ ਹਾਂ! ਜੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ? ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਖਾਣੇ-ਦਾਣੇ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਜੰਗੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ।’”

ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਸਲਿਮ ਲਿਖਾਰੀ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਉਸੇ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ, ‘ਤਬਸਿਰੁਤ-ਨਾਜ਼ਿਰੀਨੀ’ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: ‘ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਘੁਮੰਡ ਅਤੇ ਨਖਰਾ ਕਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ? ਉਸ (ਸਿੰਘ) ਨੇ

ਆਪਣਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਇਕੋ ਇਕ ਹੱਥ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਨਸੀਬ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵ ਦੱਸਣ ਦਾ ਇਹ ਢੰਗ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ।^੩

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਜਤਾਉਣੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਟੇਕ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਹੌਂਸਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਮਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਰਨਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਝੱਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ। ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਝੱਲਣ ਨਾਲ ਡਰਪੋਕਤਾ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉੱਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਝੱਲਣ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦੀ ਧਾਂਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਉਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਉਤਨਾ ਅਨਾਦਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਮਰ-ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੀਤਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਉਹ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਲੜੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਸੀ ਉਹ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਾਕਤ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਝੁਕੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਤਸੀਹੇ ਅਤੇ ਅਨਾਦਰ ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਸ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਲਈ ਅਟੱਲ ਸਨ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਦੀ ਕਾਮਵਰ ਖਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕੈਦੀ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਦਾਸੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਮੁੱਖ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨ ਲਈ ਇੱਛਾਵਾਨ ਦਿੱਸਦੇ ਸਨ।'

ਜਲੂਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜਣ 'ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਨ ਮੀਰ ਆਤਸ਼ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਤਿਰਪੋਲੀਏ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਨਾਨਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੱਤ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ

ਸਰਬਰਾਹ ਖਾਨ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌ-ਸੌ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਅਖਬਾਰ-ਏ-ਦਰਬਾਰ-ਏ-ਮੁਅੱਲਾ ਦੀ ੬ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਦਿਨ ਸਨਿੱਚਰਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਖ਼ਬਰ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ : ‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਬਰਾਹਿਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮੀਰ-ਏ-ਆਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਖਾਨ ਕੋਤਵਾਲ, ਬਾਗ਼ੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤਿਰਪੋਲੀਆ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬ-ਉ-ਦੀਨ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਜੀਭ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।’^੪

੫ ਮਾਰਚ, ੧੭੧੬ ਈ. ਨੂੰ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਿਰਪੋਲੀਆ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਾ ਜੋ ਚਬੂਤਰਾ ਸੀ ਉਥੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਈ-ਕਈ ਜਲਾਦ ਨੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਫੜਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਜਲਾਦ ਥੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੂਸਰਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਾਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਇਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹੋ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਜੱਗ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ। ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਦੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰਿਆ ਸੁਝਾਅ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲੈਣ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਦੋ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯਾਤਰੀ ਜੌਨ ਸਰਮਨ ਅਤੇ ਐਡਵਰਡ ਸਟੀਫਨਸਨ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਅਖ਼ੀਰ ਦਮ ਤਕ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ (ਸਿੱਖ) ਧਰਮ ਤਿਆਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਬੜੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਜਲਾਦ ਨੂੰ

ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੇ ਸਾਡੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ! ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਜੂਨ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇਹ।^੫ ਇਰਵਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਕੀ ਯੂਰਪੀਅਨ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਗੂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਬੜੇ ਅਸਚਰਜ-ਜਨਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਲਾਦ ਨੂੰ ਉਹ ‘ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ।^੬ ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ‘ਸੀਅਰੁਲ ਮੁਤਾਖਰੀਨ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਕੇਵਲ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਗੋਂ ਕਤਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪਹਿਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਝਗੜਦੇ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ।’^੭

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੂਧੇ-ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਲਿਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਧੜ ਤਾਂ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗਰਦਨ ਥੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਲਮਕਦੀ ਸੀ। ਗਰਦਨ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਜਲਾਦ ਦਾ ਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਉੱਪਰ ਮਾਸ ਵਿਚ ਖੁਭੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਚੀਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਜਲਾਦ ਕਲਮਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ ‘ਤੇ ਇਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਲੱਗ ਹੋਏ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਾਂਸਾਂ ਉੱਪਰ ਟੰਗ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਂਕਾਂ ਉੱਪਰ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਧੜਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਰੰਗਾਬਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਲਈ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਗ ਵਿਚ ਫੂਕ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਬਰਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਰਸ਼ੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਮੈਂ ਕਤਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ੬ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕਤਲ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਧੜ ਅਜੇ ਤਕ ਉਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅੱਗ ਵਰਗੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਲਹੂ ਅਤੇ ਧੂੜ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ।’^੮

ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੋ ਹੀ ਅਚੰਭੇ ਭਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੜੀਆਂ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਐਸੀਆਂ ਅਚੰਭੇ ਭਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੁਸਲਿਮ ਲਿਖਾਰੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ

ਭੈੜਾ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਲਿਖਾਰੀ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅਦੁੱਤੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ, ਉਸ 'ਚ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਖਾਫ਼ੀ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਮੁੰਤਖ਼ਾਬੁਲ-ਉਲ-ਲੁਬਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਨੌਜੁਆਨ ਸਿੱਖ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

‘ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੌ-ਸੌ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਅਜਿਹੇ ਨੌਜੁਆਨ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਕੱਟ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਹੁਕਮ ਲੈ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ-ਤਾਜ਼ਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਪੱਕਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਇਸ ਬੁੱਢੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਉਸ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨੌਜੁਆਨ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਦਿਖਾਏ ਗਏ। ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸ ਨੌਜੁਆਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਈ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਹ ਉਲਟਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਤਲ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ? ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਤਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਨੇਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਮੇਰੇ ਭਾਈਆਂ ਪਾਸ ਭੇਜੋ। ਮੁੰਡੇ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦਰੋਗੇ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਨੌਜੁਆਨ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਂ! ਮੈਂ ਹੁਣ ਵੀ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੀ ਮਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਚੰਗਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਣ ਭਰੀ ਮੌਤ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮੈਂ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਲਾਹੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਜਲਾਦ ਨੇ ਦਰੋਗੇ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।’^੮

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌ-ਸੌ ਕਰ ਕੇ ਸੱਤ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਤਾਰਾਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਤਕ ਜਿਊਂਦੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੂਨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁਪਣਗਾਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਅਜੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਦੂਜਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵੇਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿ ਕੇ ਵੀ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਹੋਇਆ। ਜੌਨ ਸਰਮਨ ਅਤੇ ਐਡਵਰਡ ਸਟੀਫਨਸਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: 'ਉਸ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਲਈ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।' ੧੦

ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਧਮਰੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਕਿ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਹੱਦ ਮੁੱਕ ਗਈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

੯ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਈ. ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ੧੭ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਅੰਤਮ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਲਾਲ ਪੱਗੜੀ ਅਤੇ ਤਿੱਲੇਦਾਰ ਭੜਕੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਭੜਕੀਲਾ ਰੰਗ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕਣ। ਲਾਲ ਰੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਲਾੜਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਦੇਖੋ! ਬੰਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ

ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸੇ ਹਾਥੀ ਉੱਪਰ ਉਸ ਦਾ ਨੰਨ੍ਹਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਸੁਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਧਿਆਂ ਜਾਂ ਖੱਚਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਕੇ ਬਿਠਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਕੱਢ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕੁਤਬਮੀਨਾਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖੁਆਜਾ ਕੁਤਬਦੀਨ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਫੜ ਕੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਾਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਨਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਠ-ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੁਰ-ਫਿਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰਨ ਲਈ ਸੋਟੀ ਫੜਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕਈ ਵਾਰ ਘੁਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰੀਰਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬੇਹੱਦ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਬੱਸ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਕ ਬੰਦੀ ਕੋਲੋਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਬਰ ਦੁਆਲੇ ਕਈ ਗੇੜੇ ਕਢਵਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਫਤਵਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹੀ ਫਤਵਾ ਉਸ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਭ ਨੇ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ, ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਕਦਮ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਆਪਣੇ ਮਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। *ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਮੁਜ਼ਫਰੀ* ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।'^{੧੧}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸੁਣੀਦੀ ਸੀ, ਕੀ ਗੱਲ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇਰੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈ? ਕੀ ਹੁਣ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਣ ਜੋਗਾ ਹੈ?' ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਮੈਂ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ

ਦੇਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਰਾ ਕੁ ਬੇੜੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ।’ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ’ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਬੇੜੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅਜੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ-ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢੀਆਂ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅਧਮੋਈ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਬਾਜਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਝਪਟ ਪਿਆ। ਜੇਕਰ ਸਿਪਾਹੀ ਛੇਤੀ ਕੀਤੇ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੁੱਟਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਝੱਟਪਟ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟਕੋਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆਂ ਪਿਆਂ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿਦਕ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ।

ਅਖੀਰ ’ਤੇ ਆਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਵਾਰੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤਹਿ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰਨਾ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਲਾਦ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਡੁਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜਲਾਦ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜ਼ਿਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਲਾਮੀ ਢੰਗ ਸੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰਨਾ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਤੜਫਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਅਡੋਲ ਰਹੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਇਸ ਹੱਠ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਲਾਦ ਵੀ। ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ ਕਿ ‘ਜਿਤਨਾ ਹੱਠ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਤਨਾ ਹੀ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਤਾਕਤਵਰ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਕਿਉਂ ਲਾਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਖਰ ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਕੜਿਆ ਹੀ ਜਾਣਾ ਸੀ।’ ਇਹ ਗੱਲ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛੀ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ

ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰੂਖਸ਼ੀਅਰ ਨੇ ਲਗਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੈਦੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ ਭਾਵ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਿਰਕੱਢ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੈਦੀ ਜੀਵਨ ਅੰਤ ਤਕ ਇਸੇ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਟੱਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਮੈਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸੇ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ ਰੱਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲੜਦਾ।”^{੧੨} ਸ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰੂਖਸ਼ੀਅਰ ਦੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ‘ਜਿਹੜਾ ਉਹ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਕੋਈ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਰਿਹਾ, ਕੀ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ?’ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਇਹ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹੀ ਕੁਝ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਤੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭੁਗਤੇਂਗਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੂੰ ਕੰਮ ਕਰੇਂਗਾ।’^{੧੩} ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਤੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਫਤਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਸੂਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਗਏ ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ, ਇਸ ਕਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੜਫਾ ਕੇ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੈਰ ਵੱਢੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਤੜਫਦੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤੜਫਣੇ ਨਹੀਂ ਹਟਿਆ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹੂਰਾਂ ਨਾਲ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ। ਤੱਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਉਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਾਏ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ

ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭੋਰਾ ਭਰ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਬਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਅਖੀਰ ਤੜਫਦੇ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪੰਜ-ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਅਖਬਾਰ-ਏ-ਦਰਬਾਰ-ਏ-ਮੁਅੱਲਾ ਦੀ ੧੦ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਈ. ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ: “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਬਰਾਹਿਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖ਼ਾਨ ਮੀਰ-ਏ-ਆਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਖ਼ਾਨ ਕੋਤਵਾਲ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਮੇਤ ਅਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ, ਖਵਾਜ਼ਾ ਕੁਤਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵੱਲ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਖੋਜਾ ਫਾਤੂ ਦੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਗ਼ੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਜੁਦਾ-ਜੁਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”^{੧੪} ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਨੇ ਮਾਰੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।’^{੧੫} ਕਨਿੰਘਮ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਲਾਲ-ਲਾਲ ਗਰਮ ਸਲਾਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਉਚੇੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ।’ (His own flesh was then torn with red-hot pincers and amid these torments he expired.)¹⁶

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਇਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੀ। ਸ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਹੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਧਰਮ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ:

ਬੰਦੇ ਸਾਹਿਬ ਸੀਸ ਦਿਤਾ ਧਰਮ ਰਖਿ ਲੀਤੋਈ।

ਲਾਖ ਸਿੱਖ ਤੁਰਕਾਂ ਹੈਨ ਮਾਰੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਸਿਰ ਦਿਤੇ ਪਰ ਸਿਦਕ ਨ ਹਾਰੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੭ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੧੫ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੯ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਤਕ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤਸੀਹਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸਖ਼ਤ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਗਈ ਸੀ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ :

੧. Cunningham, *A History of the Sikhs*, New Delhi, 1985, p. 79.
੨. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, **ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ**, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੦, ਪੰਨਾ ੧੩੬.
੩. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ ੧੩੭.
੪. *The Panjab Past and Present*, October, 1984, p. 165.
੫. T.T. Wheeler, *Early Records of British India*, London, 1812, p. 180; C.R. Wilson, *The Early Annals of The English in Bengal*, Vol. II, Calcutta, 1900, pp. 96-98; and Ganda Singh (ed.) *Early European Accounts of The Sikhs*, Calcutta, 1962, p. 52, Vol. I.
੬. Irwine, *Later Mughals*, Vol. I, Calcutta, 1922.
੭. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨਾ ੧੩੮.
੮. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ ੧੩੯.
੯. Khafi Khan, *Munakhab-ul-Lubab*, in Elliot and Dowson, *History of India As Told by its own Historians*, Vol. VII, Allahabad, 1964, p. 458; See Also, Macauliffe, *The Sikh Religion*, Vol. V-VI, Satvic Media Ltd. Amritsar.
੧੦. *The Panjab Past and Present*, October, 1984, p. 165.
੧੧. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨਾ ੧੪੧.
੧੨. Khafi Khan, *op. cit.*, p. 459.
੧੩. ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ, ਚਰਨ ਗਿਆਰੂਵਾਂ, ਬੰਦ ਸੱਠਵਾਂ।
੧੪. ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨਾ ੧੬੬.
੧੫. ਖਾਫੀ ਖਾਨ, ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨਾ ੪੫੮.
੧੬. ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨਾ ੭੯.

ਸ਼ਹੀਦ ਅਜੈ ਸਿੰਘ

—ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ*

ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੭੧੧ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਚੰਬੇ ਦੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ੧੭੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਚੰਬੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਵਾਰ 'ਚੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। (ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਾਂ ਰਤਨ ਕੌਰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਜੀਵਨ ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤੇ ੧੭੧੫ ਈ. ਤਕ ਉਸ ਨੇ ਕੈਥਲ, ਸਮਾਣਾ, ਸਚੋਰਾ, ਮੁਖਲਿਸਪੁਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤੇ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬੰਦੇ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਲੜਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਲੜੀ ਗਈ। ੧੭ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਪਕੜ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ੮੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਰੀਬ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੀ ਬਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਵੀ ਸਨ। ਬੰਦੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਫਿਰ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਪੁਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਲੂਸ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਖੋਤਿਆਂ, ਗੱਡਿਆਂ ਤੇ ਊਠਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਗਲ ਪਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਲੂਸ ੨੯

*# ੪੮੪੦, ਗਲੀ ਨੰ: ੪੪, ਰਾਘਵਪੁਰਾ, ਕਰੋਲ ਬਾਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧੧੦੦੦੫

ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ੫ ਮਾਰਚ ੧੭੧੬ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ੭੪੦ ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੦੦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਚਬੂਤਰੇ 'ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਨਿਰਦਈ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਬਰਤਨਾਮੇ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਰਸੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ੬ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕਤਲਗਾਹ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁੱਕ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਕਤਲ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧੜ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅੱਗ ਵਰਸਾਂਦੀ ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਲਹੂ-ਭਿੱਜੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਸਨ।

੯ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਈ. ਦੀ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਲਿਸ਼ਕਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੱਲੇਦਾਰ ਲਾਲ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਤੇ ਨੌਕਦਾਰ ਟੋਪੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਮਰੀਅਲ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਾਥੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ, ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ, ਸ. ਆਲੀ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਨੂੰ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗਲੀਆਂ 'ਚੋਂ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤੁਰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖੁਆਜਾ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਡਰ, ਭੈ ਅਤੇ ਸਹਿਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਸਾਥੀ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾ ਬੱਚੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੋੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰੇ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਵਾਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵੱਧ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੮੬ 'ਤੇ)

ਕਲਮ ਦਾ ਕਾਮਿਲ ਕਦਰਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

—ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ)

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਵਚਿੱਤਰ ਭਾਂਤ ਦਾ ਦਾਨਾਬੀਨਾ ਕਲਾਧਾਰੀ ਪੁਰਖ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਇਥੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਸੂਖਮ ਕਲਾਵਾਂ ਦੀ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਚਿੱਤਰਕਲਾ, ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ, ਸ਼ਿਲਪ ਕਲਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਉਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਟੀਆਂ। ਇਕੱਲਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਮਾਰਤੀ ਹੁਨਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ ਕਿੰਨੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ, ਬਨਾਰਸ, ਲਖਨਊ ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਦਰਜਨਾਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਕੁਝ ਪੱਛਮੀ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਗਏ। ਮਿਸਟਰ ਬਾਰ ‘ਏ ਜਰਨੀ ਫਰਾਮ ਦਿਹਲੀ ਟੂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ’ (ਪੰਨਾ ੧੪੦-੪੨) ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ‘ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਕੋਮਲ ਕਲਾ ਦਾ ਦੇਸ਼’ ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਚਿੱਤਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਲਾਹੌਰ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਲੰਡਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇੰਡੀਆ ਆਰਕਾਈਵ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ।

ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਗੜਬੜ ਤੇ ਬਦਾਮਨੀ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਸੀ। ੨੦ ਹਮਲੇ ਤਾਂ ਕਾਬਲ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਹੋਏ। ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੋ ਫਤੂਰ ਪਾਇਆ, ਉਹ ਵੀ ਸਿਰੇ ਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਰਧਾੜ ਵਿਚ ਕਲਮ ਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਦੀ ਕੀ ਕਦਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਸਿੱਖ-ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਘਾਲ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਕੁਝ ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਦੀਪਕ ਜਗਮਗਾਏ। ਰਾਜਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਾਲਾ ਖੁਦ ਚੰਗਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਰਚਿਤ ‘ਭਾਸ਼ਾ ਭੂਸ਼ਣ’ ਦੀ ਟੀਕਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਸੀ। ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮ੍ਰਿਗਿੰਦ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਕੇਸੇ ਦਾਸ ਤੇ ਬਾਵਾ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਕੈਥਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ‘ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ

ਸੂਰਜ' ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿ ਰਚ ਕੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਕਲਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤੰਨ ਸੀ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੋਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਲਮੀਅਤ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਕਦਰ ਸੀ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕੁਤਬਖਾਨੇ ਨੂੰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਬਣਾਵੇ। ੧੮੩੪ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਖੁਦ ਉਚੇਚਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਚਮਕਨੀ' ਦੇ ਅਖ਼ੂਨਜ਼ਾਦਿਆਂ ਪਾਸ ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਖਣਾ! ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਂਚ ਨਾ ਆਵੇ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਤੇ ਦਿਲਦਾਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਖੁਸ਼ਨਵੀਸਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਬਖਸ਼ਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਖੁਸ਼ਨਵੀਸ ਪੀਰ ਬਖਸ਼ ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਕਾਤਿਬ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਖੁਸ਼ਨਵੀਸ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਿਮ ਨਵਾਬ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਇਨਾਮ-ਕਨਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਉਮਰ ਭਰ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲੈ ਸਕੇ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਨਕਦ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲੇ-ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਗਿਓਂ ਫ਼ਕੀਰ ਅਜੀਜ਼ੁਦੀਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮਹਾਰਾਜ! ਇਹ ਤਾਂ ਮੋਮਨਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?” ਅੱਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਫ਼ਕੀਰ! ਮੈਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਨੇ ਇਕ ਅੱਖ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰ ਦੇਖਾਂ।” ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਮੁਸਾਹਬ ਸੀ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 'ਤੁਲਸੀ ਰਾਮਾਯਣ' ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਇਲਮ-ਦੋਸਤ ਸੀ ਤੇ ਟੈਕਨੀਕਲ ਵਿੱਦਿਆ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਨੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਘੜੀ ਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਖਾਈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਕੈਸਰੁਲ ਇਕਤਦਾਰ

‘ਤੇ ਹਸ਼ਾਮੁਦੌਲਾ’ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਪੰਡਿਤ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕਾਨੂੰਨ ‘ਕਵਾਇਦ’ ਵੀ ਲਿਖਾਏ। ਇਹ ਵੀ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮੁਨਸ਼ੀ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਲੁਧਿਆਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜੋ ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਕੈਪਟਨ ਵੇਡ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਪੀ ਮੰਗਵਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ‘ਕਵਾਇਦ ਆਇਨਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਦਰ ਗੁਰਮੁਖੀ’ ਨਾਂ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਲਿਖਤੀ ਕੰਮ, ਉਸ ਦੀ ਅਗਰਗਾਮੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਚੇਤਨ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ੧੮੩੨ ਈ. ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਜੋਜ਼ਫ ਵੁਲਫ਼ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਥੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਕੀ-ਕੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਬਾਈਬਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਵਾਂਗੇ ਤੇ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਦਾ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂਗੇ।” ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਏ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਫ਼ਿਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਸਿਖਾਉਂਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਈਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ?’

ਸੋ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕਹਿਣਾ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਜੋ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਨੀਤੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਆਪਣੇ ਜਿਊਂਦੇ-ਜੀਅ ਫ਼ਿਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤੀਹ-ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਵੱਟੇ-ਵੱਟ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਨਵਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਯਥਾਯੋਗ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਅਨੇਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਦਰ-ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਸੱਯਦ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ, ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦਯਾਰ, ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰੀ, ਭਾਈ ਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ. ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼, ਸਾਵਣਯਾਰ, ਕਾਦਰਯਾਰ, ਜਾਫ਼ਰ ਬੇਗ, ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ, ਗੰਗਾਧਰ, ਸਾਧੂ ਅਮੀਰ ਦਾਸ, ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ, ਸ. ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਸ. ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮੇਘ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ, ਸ. ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਸ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਬੰਗਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਚਨਾਵਲੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਕਸ਼ੀਦਾਕਾਰੀ ਕਹਿ ਕੇ, ਅਣਡਿੱਠ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ

ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਮਹਾਨ ਬੀਰ ਨਾਇਕ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਾਸਾ ਪਲਟਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੁਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਦਾਨਾਈ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਬਾਰੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਜ਼ਰਾ ਪਿੱਛੋਂ ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ਦਾਨਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੌਰਵ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਵਰਣਨਯੋਗ ਆਲਮ ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹ ਸਨ:

੧. ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਨ ਲਾਲ - ਉਮਦਾਤੁਕ ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼
੨. ਦੀਵਾਨ ਗੰਗਾਰਾਮ - ਸ਼ੀਰੋ ਸ਼ੱਕਰ
੩. ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦਯਾਰ - ਸ਼ਾਹਨਾਮਾਏ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
੪. ਦੀਵਾਨ ਅਮਰਨਾਥ - ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾਏ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
੫. ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ - ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ੇ-ਹਿੰਦ
੬. ਮੌਲਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਹੱਯੁਦੀਨ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ - ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ੇ-ਪੰਜਾਬ
੭. ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਤਰਾ - ਚਹਾਰ ਗੁਲਸ਼ਨੇ-ਪੰਜਾਬ

ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਝਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਨਾਬ ਸਿਬਤੁਲ ਹਸਨ ਜ਼ੈਗਮ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਦਿਲਾਵਰੀ ਨੇ ‘ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ ਰਾਜ ਸਿੱਖਾਂ’ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਇਹ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਤਖ਼ਤ ਨਾ ਬਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਖਾ-ਪੀ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਅੱਵਲ ਨਾਮ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਜਨ ਕੀਜੈ, ਜਿਥੋਂ ਸ਼ਿਆਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਹੁੰਦੇ।

ਜੇ ਨਾ ਸ਼ੌਕ ਦਾ ਗਰਮ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦਾ, ਪੈਦਾ ਕਿਥੋਂ ਆਦਮ ਇਬਲੀਸ ਹੁੰਦੇ।

ਜੇ ਨਰਾਜ਼ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਬੁਰਜ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਕਿਥੋਂ ਮਹਲ ਸ਼ੀਸ਼ ਹੁੰਦੇ।

ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਸਰਦਾਰ ਨ ਤਖ਼ਤ ਬਹਿੰਦਾ, ਕਾਬੂ ਕੰਪਨੀ ਨ ਫਰਾਂਸੀਸ ਹੁੰਦੇ।

ਇਹ ਮੈਂ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਢੂੰਡ-ਭਾਲ ਤੇ ਫੋਲਾਫਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੌਰਵਗਾਥਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਖਿੱਲਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਕਈ ਪਜਨੀਸ਼, ਗ਼ਾਲ ਭੱਟ ਤੇ ਪਦਮਾਕਰ (੧੭੫੩-੧੮੩੩) ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇਖਣ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਤਤਿ ਦੇ ਛੰਦ ਲਿਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇਗ਼ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਦਮਾਕਾਰ ਚੂੰਕਿ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ (ਸੂਰਜ) ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ

ਕਬਿੱਤ ‘ਓਜ ਬਿਲਾਸ’ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ:

ਦਾਹਨ ਤੇ ਦੁਨੀ ਤੇਗ ਤਿਗੂਨੀ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਹੁੰਤੇ, ਚਿਲਨਾ ਤੇ ਚਉਗਨੀ ਚਲਾਕ ਚੱਕ ਚਾਲੀ ਹੈ।

ਕਹੈ ਪਦਮਾਕਰ ਮਹੀਪ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ! ਐਸੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਤ੍ਰਕ ਪੈ ਘਾਲੀ ਹੈ।

ਪਵਨ ਤੇ ਪੰਚ, ਔ ਪਚੀਸ ਗੁਨੀ ਪਾਵਕ ਤੈ, ਪਰਗਟ ਪਚਾਸ ਗੁਨ ਪ੍ਰਲੈ ਕੀ ਪ੍ਰਨਾਲੀ ਹੈ।

ਸਾਂਪਨਿ ਤੇ ਸਉਗਨੀ, ਸਹੰਸਗੁਨੀ ਸ਼ੇਸ਼ ਹੁੰਤੇ, ਲਾਖ ਗੁਨੀ ਲੂਕ ਤੈ, ਕੌਰ ਗੁਨੀ ਕਾਲੀ ਹੈ।

ਇਹ ਵੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਇਲਮੀਅਤ ਜਾਂ ਅਦਬੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਲਗਨ ਹੈ ਜੋ ਨਵੇਂ ਰਸਤੇ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਖੋਜੀ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ, ਸਰਦਾਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ, ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ, ਪ੍ਰਿੰ. ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੋਹਲੀ, ਡਾ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਕਾਫੀ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਸਾਡਾ ਵੀ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀਏ।

ਮੈਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਬਖਤਮੱਲ, ਜੌਹਨ ਮੈਲਕਮ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਲਕਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਨਾਲ ੧੮੦੫ ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ। ਮੈਲਕਮ ਦੀ ਮੰਗ 'ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ‘ਖਾਲਸਾਨਾਮਾ’ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤ੍ਰਾਰੀਖ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ‘ਸਕੈਚ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼’ ਕਿਤਾਬਚਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਬਖਤਮੱਲ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਦੀਨਾਨਾਥ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਲਈ ਜੂਝਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਦਾ ਲਾਇਕ ਪੁੱਤਰ ਦੀਵਾਨ ਅਮਰਨਾਥ ਹੈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ‘ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ-ਏ-ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ’ ਲਿਖ ਕੇ ਅਦਬੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤਰਥੱਲੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਮੌਲਵੀ ਨੂਰ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਤੋਂ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਪਾਈ ਸੀ:

ਲਿਖਣਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਭਾਗਵਾਨੀ ਹੈ, ਅਜਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਆਦਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗਾਨੀ ਹੈ!

ਪਰ ਅਦਬੀ ਕਲਚਰ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਮਿਲਣਾ ਉੱਚੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ!

ਮੁਬਾਰਕ ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ

ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਬਣ ਜਾਵੇ!

ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ

-ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ*

(ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ, ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਫ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੱਖੀਂ-ਡਿੱਠੇ ਬਿਆਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ)

ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਮਰਾਟ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਘਾ, ਤਕੜਾ ਤੇ ਸਿਰਕੱਢ ਸ਼ਾਸਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਰ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਤੇ ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਉਂਦਿਆਂ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਸਫ਼ੀਰ ਵਿਕਟਰ ਯਖਮੋਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਕਤੂਬਰ ੧੮੨੯ ਵਿਚ ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ: "ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਆਜ਼ਾਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਨ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਭ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਰਾਜ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ।" (ਲੈਟਰਜ਼ ਫ਼ਰਾਮ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, ੧੮੩੪, ਪੰਨਾ ੨੫੧)

ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪਰਬੀਨ, ਪਰਤਾਪੀ ਤੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਹਰ ਦੇਸ਼ੀ-ਬਦੇਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਮਕਾਲੀ ਜਰਮਨ ਦਰਸ਼ਕ, ਕਰਨਲ ਸਟੇਨਬਾਖ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: "ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜੋ ਇਨਸਾਨੀ ਤਸੱਵਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਆਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਜੋ ਅਤਿ ਉਮਾਹੂ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਚਿਤਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ ਕੋਲ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ਹਨ।" (ਪੰਜਾਬ, ਏ ਬ੍ਰੀਫ਼ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਦੀ ਕੰਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ਲੰਡਨ, ੧੮੪੬, ਪੰਨਾ ੧੬-੧੭) ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕ ਹੈ, ਡਾ. ਕੇ.ਕੇ. ਖੁਲਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਸੂਰਤਾਂ ਤੇ ਅਤਿ ਵਧੀਆ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਸਦਕਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।" (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੧੯੮੦, ਪੰਨਾ ੧੯੬)

*#੬੦੫, ਸੈਕਟਰ ੧੬-ਡੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਉਸ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਜ਼ਬਤ, ਬਾਕਾਇਦਗੀ ਤੇ ਅਦਬ-ਆਦਾਬ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਸੰਨ ੧੮੨੩ ਤੋਂ ੧੮੪੬ ਤਕ ਲੁਧਿਆਣੇ ਰਹੇ ਕੈਪਟਨ ਵੇਡ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਮੈਟਕਾਫ ਵੱਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜੀ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ (ਮਿਤੀ ੧ ਅਗਸਤ, ੧੮੨੭) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: “ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਗੀ, ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਲਈ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਲਈ ਅਦਬ-ਆਦਾਬ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਨਾ ਕਰਨੀ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਗੁਸਤਾਖ਼ ਬੇਤਕੱਲਫ਼ੀ, ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਂ ਘੜਮੱਸ ਦਾ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਦਵੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ; ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਸੀ।” (ਚਿੱਠੀ ਨੰ: ੩, ਜਿਲਦ ੩੩, ਰੇਂਜ ੧੨੫, ਮਿਤੀ ੧੨-੧੦-੧੮੨੭)

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜਾਹੇ-ਜਲਾਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਵਚਿੱਤਰ ਜਾਂ ਵਿਲੱਖਣ, ਅਨੂਠਾ ਜਾਂ ਅਨੋਖਾ, ਅਸਾਧਾਰਨ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਹਸਤੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

੧. ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਸਫ਼ੀਰ ਜਾਂ ਰਾਜਦੂਤ, ਸਰ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਬਰਨਜ਼ ਦੇ ਬਿਆਨ ਮਿਤੀ ੧੮੩੧ ਈ. ਅਨੁਸਾਰ “ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਇਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹਸਤੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ (ਜੋ ਸਭ ਲਾਗਲੀਆਂ ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ) ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਸਤਨਤੁਨੀਆ (ਟਰਕੀ) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਨੀ ਜਾਂ ਸਮਰੂਪ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।” (ਟਰੈਵਲਜ਼ ਇਨਟੂ ਬੁਖਾਰਾ, ਲੰਡਨ, ੧੮੩੪, ਜਿਲਦ ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੦)

੨. ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ, ਫਰੈਂਚ ਨੈਚਰਲ ਹਿਸਟਰੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਿਕਟਰ ਯਖਮੋਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਮਿਤੀ ੧੮੩੧ ਈ. ਮੁਤਾਬਕ “ਉਹ ਲਗਭਗ ਪਹਿਲੇ ਅਜਿਹੇ ਘੋਖੀ ਤੇ ਹਰ ਗੱਲ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹਨ ਜੋ ਮੈਂ ਕਦੇ ਡਿੱਠੇ-ਭਾਖੇ ਹਨ। (ਲੈਟਰਜ਼ ਫਰਾਮ ਇੰਡੀਆ, ਡਿਸਕਰਾਈਬਿੰਗ ਏ ਜਰਨੀ, ਜਿਲਦ ੨, ਪੰਨਾ ੨੨)

੩. ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਉਦੋਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਰਨਲ ਦੇ ਮਿਲਟਰੀ ਸੈਕੇਟਰੀ, ਮਿਸਟਰ ਵਿਲੀਅਮ ਆਸਬੋਰਨ ਦੇ ਬਿਆਨ ਮਿਤੀ ੧੮੩੧ ਈ. ਅਨੁਸਾਰ “ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗ਼ੈਰਮਾਮੂਲੀ ਇਨਸਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਤਨੇ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਾਧਾਰਨ

ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਦੀ ਕੋਰਟ ਐਂਡ ਕੈਂਪ ਆਫ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੰਡਨ ੧੮੪੦, ਪੰਨਾ ੩੨ ਤੇ ੩੫)

੪. ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜਾਰਜ ਮਾਰਸ਼ਮੈਨ ਦੇ ਬਿਆਨ ਮਿਤੀ ੧੮੬੭ ਈ. ਮੁਤਾਬਕ "ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਕੁਸਤਨਤੁਨੀਆ (ਟਰਕੀ) ਤੇ ਪੀਕਿੰਗ (ਚੀਨ) ਵਿਚਲੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਇਨਸਾਨ ਸਨ।" (ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਜਿਲਦ ੧, ਪੰਨਾ ੩੯)

੫. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਰਨੈਲ, ਸਰ ਚਾਰਲਜ਼ ਗਫ ਦੇ ਬਿਆਨ ਮਿਤੀ ੧੮੯੭ ਈ. ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ "ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਤੇ ਅਭਰਿੱਠ ਇਨਸਾਨ ਸਨ।" (ਦੀ ਸਿੱਖਸ ਐਂਡ ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਾਰਜ਼, ਜਿਲਦ ੪, ਪੰਨਾ ੩੯, ਲੰਡਨ, ੧੮੯੭)

੬. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਰਨੈਲ, ਸਰ ਜਾਨ ਗਾਰਡਨ ਦੇ ਬਿਆਨ ਮਿਤੀ ੧੯੦੪ ਈ. ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ "ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ।" (ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ਲੰਡਨ, ੧੯੦੪, ਪੰਨਾ ੧੧੦)

ਤਦੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਅਨੂਠੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਸਫ਼ਾਂ ਤੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਰੂਸ ਤੇ ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਬਲਾਈਆਂ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਰਾਜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਅੱਠ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਵ ਸੰਨ ੧੮੩੧ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦਿਆਂ, ਕੈਪਟਨ ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : "ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੮੨੯ ਵਿਚ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਏਲਚੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਾਕਿਆ ਹਰੰਦ ਤੇ ਦਜਲ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦੀ ਚੌਕੀਆਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਨੇ ਹਝੱਪ ਲਈਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹਰਾਤ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਮਹਿਮੂਦ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।"

ਸੰਨ ੧੮੩੦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੈਜਾ ਬਾਈ ਨੇ

ਜਵਾਨ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੂਸ ਨਾਲ ਵੀ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਆਰੰਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਤੇ ਵਿਹਾਰ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਾਸਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ।" (ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ਲੰਡਨ, ੧੮੪੯, ਪੰਨਾ ੧੭੨-੭੩)

ਰਤਾ ਅਗੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਸੰਨ ੧੮੩੮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜੋਖਦਿਆਂ, ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ "ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਤਾਂਘ ਤੇ ਟੀਚੇ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਸ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਇਕ ਸਾਲਸ ਵੀ ਮੰਨੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ-ਪਿਤਾਮਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਿਰਤਾਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਦਰ-ਭਾਅ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।" (ਉਕਤ, ਪੰਨਾ ੧੯੯)

ਕਨਿੰਘਮ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਵੀ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਹੀ ਸੱਚਾਵਾਂ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਤਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਵਿਲੀਅਮ ਚੌਥੇ ਨੇ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੮੩੦-੩੧ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਏਲਚੀ, ਸਰ ਅਲੈਗਜੈਂਡਰ ਬਰਨਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜ ਕੇ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਸੀ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਦੋ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਬੈਂਟਿਕ ਤੇ ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼, ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਫ੍ਰੇਨ, ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੧੮੩੧, ੧੮੩੭ ਤੇ ੧੮੩੮ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ- ਲਾਹੌਰ, ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਖੁਦ ਆਪ ਆਏ ਸਨ। ੨੬ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੮੩੧ ਨੂੰ ਰੋਪੜ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਲਾਰਡ ਬੈਂਟਿਕ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਤਾਂ ਜਗਤੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ ਸੀ; ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਦੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਵਰਨ ਖੇਤਰ' ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। (ਫ੍ਰੇਨ, ਫਾਈਵ ਯੀਅਰਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, ੧੮੪੫, ਕਾਂਡ ੭-੧੦)

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਬੰਧਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਮਗਰਲੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੩੮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਸਾਡਾ (ਭਾਵ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ) ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਕਦਰਯੋਗ ਦੋਸਤ" ਮੰਨਿਆ ਸੀ। (ਆਕਲੈਂਡ ਦਾ ਨੋਟ, ਮਿਤੀ ੧੨ ਮਈ, ੧੮੩੮)

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੈਨਿਕ ਸੰਗਠਨ (੧੭੯੯-੧੮੩੯)

-ਸ. ਮੁਨੀਸ਼ ਸਿੰਘ*

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਈ ਤੇ ਅਫਗਾਨ ਧਾੜਵੀਆਂ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਉਹ ਰਾਜ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਲੋਹਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਵੀ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਕਿ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸ਼ੁੱਕਰਚੱਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਬੋਝਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਯੋਗ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ, ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਕੋਹ ਸੁਲੇਮਾਨ ਤਕ ਦੇ ਅਫਗਾਨ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ' ਕਹਾਉਣਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਯੋਗ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਾਥ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਬੜਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸੈਨਿਕ ਸਿਖਲਾਈ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਢੰਗਾਂ- ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਯੁੱਧ ਵਿਧੀ ਸੀ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੈਰੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਫਲ ਵਿਧੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਸੀ।

*ਖੋਜਾਰਥੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਉਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ, ਨੂਜੀਬ, ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਗੋਰਖੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਸੈਨਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਫਸਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਮਾਈ ੩ ਕਰੋੜ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ-ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਸੈਨਾ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਯੂਰਪੀਅਨ ਢੰਗ ਤੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਇਕ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਸਨ। ਇਕ ਫੌਜ-ਏ-ਆਇਨ (Regular Army) ਤੇ ਦੂਜੀ ਫੌਜ-ਏ-ਬੇਕਵਾਇਦ (Irregular Army)। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫੌਜ-ਏ-ਆਇਨ ਸੀ, ਪਰ ਫੌਜ-ਏ-ਬੇਕਵਾਇਦ ਵੀ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਰਹੀ। ਫੌਜ-ਏ-ਆਇਨ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ (੧) ਪਿਆਦਾ ਫੌਜ, (੨) ਘੋੜ-ਸਵਾਰ, (੩) ਤੋਪਖਾਨਾ ਅਤੇ (੪) ਫੌਜ-ਏ-ਖਾਸ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਪਿਆਦਾ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ, ਨਾ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ੧੮੨੨ ਈ: ਵਿਚ ਵੈਨਤੂਰਾ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪਿਆਦਾ ਸੈਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਫੀ ਕੁਸ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਆਦਾ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕਾਈ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ੮੦੦ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਟਾਲੀਅਨ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ 'ਕੁਮੇਦਾਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਬਟਾਲੀਅਨ ਵਿਚ ੮ ਕੰਪਨੀਆਂ ਜਾਂ 'ਪਲਟਨਾਂ' ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਪਲਟਨ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੈਕਸ਼ਨ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਬਟਾਲੀਅਨ ਵਿਚ ਇਕ ਕਮਾਂਡੈਂਟ, ਇਕ ਐਡਜੂਟੈਂਟ, ਇਕ ਮੇਜਰ, ਇਕ ਮੁਤਸੱਦ (ਲੇਖਾਕਾਰ), ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਤੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਐਡਜੂਟੈਂਟ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੁਮੇਦਾਨ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੇਜਰ ਰਾਸ਼ਨ, ਵਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਤੇ ਬਿੱਲ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਯੂਨਿਟ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਤੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਕੰਪਨੀ

ਵਿਚ ਇਕ ਸੂਬੇਦਾਰ, ਦੋ ਜਮਾਂਦਾਰ, ਇਕ ਸਾਰਜੈਂਟ, ਚਾਰ ਹਵਾਲਦਾਰ, ਚਾਰ ਨਾਇਕ, ਇਕ ਬਿਗਲਰ ਤੇ ਕੁਝ ਢੋਲਚੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਨ। ਹਰ ਬਟਾਲੀਅਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਝੰਡਾ-ਬਰਦਾਰ, ਘੜਿਆਲੀ, ਹਰਕਾਰੇ ਤੇ ਲਾਂਗਰੀ ਆਦਿ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਪਲਟਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੀ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਗੋਰਖਾ ਪਲਟਨ, ਪਲਟਨੇ-ਖਾਸ ਤੇ ਪਲਟਨੇ-ਫਤਹ ਨਸੀਬ। ਹਰ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਝੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ੧੮੨੨ ਈ: 'ਚ ਐਲਰਾਡ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਘੋੜ-ਸੈਨਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਹੋ ਗਈ। ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵੀ ਪਿਆਦਾ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਉੱਤੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਫ਼ੌਜ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਟਾਲੀਅਨ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਸਾਲਾ ਬਰੀਗੇਡ ਵਿਚ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਲਾਂਸਰਜ਼, ਡਰੈਗਨ ਤੇ ਗਰੈਡੀਅਰ ਰੈਜੀਮੈਂਟ। ਕੁਝ ਦੇ ਨਾਂ ਅਕਾਲ, ਰਾਮ, ਗੋਬਿੰਦ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਤੋਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿੱਤ ਕੇ ਤੋਪ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਤੋਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵੱਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਤੋਪਾਂ ਢਾਲਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਕਾਰਖਾਨੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਤੋਪਖਾਨਾ ਵਿਭਾਗ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। (੧) ਤੋਪਖਾਨਾ-ਏ-ਅਸ਼ਪੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। (੨) ਤੋਪਖਾਨਾ-ਏ-ਜਿਨਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਲਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ੮੦ ਤੋਂ ੧੦੦ ਤਕ ਬਲਦ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। (੩) ਤੋਪਖਾਨਾ-ਏ-ਸ਼ੁਤਰੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਠਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਵੀ ਪੈਦਲ ਜਾਂ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਘੋੜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਬੈਲਾਂ ਅਤੇ ਉਠਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਰਲ ਵੈਨਤੂਰਾ ਦੀ ਕਮਾਨ ਥੱਲੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼

ਸੈਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਫ਼ੌਜ-ਏ-ਖਾਸ ਜਾਂ ਮਾਡਲ ਬਰੀਗੇਡ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਲਟਨਾਂ, ਚੌਢੀ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਅਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਰੈਜਮੈਂਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਫ਼ੌਜ-ਏ-ਖਾਸ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਵੈਨਤੂਰਾ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ੌਜ-ਏ-ਖਾਸ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਫ਼ੌਜ-ਏ-ਬੇਕਵਾਇਦ (Irregular Army) ਵਿਚ ਵੀ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ (੧) ਘੋੜ-ਸਵਾਰ, (੨) ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ, (੩) ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ (੪) ਅਕਾਲੀ। ਫ਼ੌਜ-ਏ-ਬੇਕਵਾਇਦ ਦੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਡਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹਾ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਦਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੈਨਾ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਸੀ। ਇਕ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ੮੦੦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੦੦੦ ਤਕ ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹਾ ਫ਼ੌਜ ਲਈ ਕੋਈ ਸਰਵਉੱਚ ਕਮਾਂਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਇਕ ਡੇਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਰੈਜਮੈਂਟਾਂ ਜਾਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ। ਹਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਸੈਨਿਕ ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਦੂਜੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੈਨਿਕ ਟੁਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਨਿਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਲਤਾਨ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਅਟਕ, ਕਾਂਗੜਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਸੈਨਿਕ ਦਸਤੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਛੋਟੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੫ ਅਤੇ ੫੦ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੈਨਿਕ ਦਸਤੇ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਜਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਤਸੱਦੀ ਅਤੇ ਦਰੋਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੈਨਿਕ ਟੁਕੜੀਆਂ ਸਿਖਲਾਈ, ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਸੈਨਿਕ ਸੇਵਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਕ ਖਾਸ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੈਨਿਕ ਰੱਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਲੱਗਭਗ ਅੱਧੀ ਜਾਗੀਰ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਅੱਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਘੋੜਿਆਂ

ਅਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਆਪਣੀ ਮਿਲੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਸੂਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੈਨਿਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਬਿਨਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਨਿਹੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਨਿਯਮਤ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੦੦੦ ਤੋਂ ੩੦੦੦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਗੂਆਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਧੀਨ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੈਨਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਂ ਪਰੇਡ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਲੜਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਹਿੰਮ ਸਮੇਂ ਵੈਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੈਨਾ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਕੜੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੈਂਸ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ੬੫,੮੪੧ ਨਿਯਮਤ ਤੇ ੩੭,੮੬੮ ਅਨਿਯਮਤ ਸੈਨਿਕ ਸਨ।’ ਮਿਸਟਰ ਬਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੭੬,੦੦੦ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ੪੩,੦੦੦ ਨਿਯਮਤ ਸੈਨਿਕ ਸਨ।’ ਅਜੋਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸੰਖਿਆ ੮੦,੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਭਰਤੀ ਨਿਰੋਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਈ ਕਠਿਨਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।’ ਸਟਾਈਨਬਖ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਲੋੜ ਪੈਣ ’ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨੌਕਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁਖਾਵੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਨ। ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਤਨਖਾਹ, ਛੇਤੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਸੈਨਿਕ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਭਰਤੀ

ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਧਿਆਂ ਲਾਹੌਰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਲਦੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕੰਮ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ, ਕਮਾਨ ਅਫਸਰਾਂ, ਗਵਰਨਰਾਂ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਬੜੇ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 'ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਬਾਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਰੰਗਰੂਟ ਦਾ ਕੱਦ-ਕਾਠ ਤੇ ਸਰੀਰਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ। ਕੇਵਲ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਆਦਮੀ ਹੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਉਤਰਦੇ ਸਨ।'

ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਫਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਭੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਦੇ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਹੀਣ ਕਾਰਵਾਈ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਜ਼ਕਦਾ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਖ਼ਤੀ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਜ਼ਕਦਾ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਹੀਣਤਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਜਿਊਂਦੇ-ਜੀਅ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਯੂਨਿਟ ਵਿਚ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੇ ਕਮਾਨ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੇਵਲ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਸੰਬੰਧੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟ ਪੁੱਜਦੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅਵੇਸਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਕਰਤੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵਿਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਬਣਾਈ

ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰੱਖੇ ਸਨ।

ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਕਦ ਅਦਾਇਗੀਆਂ, ਮਾਹਦਾਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਾਂ ਸੈਨਿਕ ਦੀ ਮਹੀਨੇਵਾਰੀ ਤਨਖਾਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜਦ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਮਹੀਨੇਵਾਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਫਸਲਾਦਾਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਈਆਂ ਦੀ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਬਕਾਇਆ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਸਾਲ ਜਾਂ ੧੪ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਬਕਾਇਆ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਸੈਨਿਕ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀ ਸੋਚ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਜਿਹੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਬਾ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਂ ਮੁਤਸੱਦੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਿਹੜੇ ਸੈਨਿਕ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕੈਪਟਨ ਵੇਡ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹਾਕਮ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੱਕਦਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਇਕਰਾਮ ਦੇਣ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਾਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।' ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰੋਪਿਆਂ ਅਤੇ ਉਪਹਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਤੋਹਫਾ ਕੁਝ ਰੁਪਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ 'ਜ਼ਫਰ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ', 'ਫਤਹਿ-ਉ-ਨੁਸਰਤ ਨਸੀਬ' ਤੇ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ' ਵਰਗੇ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

੧੮੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਮਤ ਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਹਾਕਮ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਤ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਬੱਧ ਸੀ।' ਡਾਕਟਰ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਥਾਪਨ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੁੱਧ-ਵਿਧੀ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਸ ਨਮੂਨੇ ਉੱਤੇ ਢਾਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਪੂਰੀ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਬਣਵਾਏ। ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਵਰਦੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਲਈ ਸੀ। ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਿਹਾ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਸੈਨਿਕ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੇਣ, ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣੇ ਸਭ ਸਥਾਨਕ ਰਿਵਾਜ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੈਨਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੋਵਾਂ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜਲਵੇ ਦਿਖਾਏ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਗਈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਵਾਇਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜੋ ਦੇਣ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ENGLISH

1. Bajwa, Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, Motilal Banarsidas, Delhi, 1964.
2. Chopra, Gulshan Lal, *The Panjab As a Sovereign State*, V.V. Research Institute, Hoshiarpur, 1975.
3. Grewal, J.S., *Maharaja Ranjit Singh*, Guru Nanak Dev University, Amritsar, 1982.
4. Harsat, Bikrama Jit, *Life and Times of Ranjit Singh, A Saga of Benevolent Despotism*, V.V. Research Institute, Hoshiarpur, 1977.
5. Sinha, Narinder Krishan, *Ranjit Singh*, A. Mukherjee & Co., Calcutta, 1986.

ਪੰਜਾਬੀ

੧. ਡਾ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, *ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ*, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੦.

ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ

—ਸ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਲ*

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਲ ਵੱਲੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਸੰਬੰਧੀ ਭੇਜੀ ਗਈ ਰਿਪੋਰਟ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਹੈ। —ਸੰਪਾਦਕ

ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਜੋ ਕਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਬੁਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਤਾਲਿਬਾਨ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਹਿਮਦ ਕਰਜ਼ਈ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੱਕ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਤਾਲਿਬਾਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਹੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ, ਮਕਾਨ ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ੮ ਵਿੱਚੋਂ ੭ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੱਜ ਵੀ ਖੰਡਰ ਬਣੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਅਲਾਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਠਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਫਿਰ ਨਵੀਂ ਅਲਾਟ ਹੋਈ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਪੁਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੧੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇਲਾਕਾ 'ਪੁਲ ਏ ਚਰਖੀ' ਵਿਚ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਤਕ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਢੋਅ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਗੱਡੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਵੀਂ ਗੱਡੀ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਅਜੇ ਉਹ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ, ਟੀਚਰ ਨਹੀਂ, ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਸ਼ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਸਲੇ ਦੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ! ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਕਦੇ

* # ੧੦੪੪, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਟਰੀਟ, ਸਮਰਾਲਾ ਰੋਡ, ਖੰਨਾ। ਫੋਨ : ੦੯੨੧੬੮-੬੦੦੦੦

ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ੩ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੩੩੩੦ ਬੰਦੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾ ਸੁਣੇ ਹੋਣ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ :

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਭਾਵ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਬਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੮) ਕਹਿ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਿਹੇਰਾ ਦੇਣੋਂ ਵੀ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕੇ:

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਰੀਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਸਿੱਖ-ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਧਾਰ ਜੋ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਦੀ ਯਾਦ ਸਦਾ ਦੁਆਉਂਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਾੜਵੀ ਕਾਬਲ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਤੇ ਸੋਮਨਾਥ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ੧੭ ਹਮਲੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅਥਾਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਭਾਰਤ 'ਚੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਲਈ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅੱਧੀ-ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਤੇ ਭਾਰਤ 'ਚੋਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਈਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੇ-ਘਰੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸਮਾਂ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਬਦਲਿਆ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤਕ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਪੂਰਾ ਫਰੰਟੀਅਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੇ ਕਾਬੁਲ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਕਾਬਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਬਲ ਘੋੜੇ ਲੈਣ ਭੇਜਿਆ।

ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤਕ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਈ ਤੇ ਉਹ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਉਪਾਰ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਵਕਤ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਏਨੇ ਅਮੀਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਲੰਗਰਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਇਕ-ਇਕ ਸਿੱਖ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਇਲਾਕੇ ਵਜ਼ੀਰਸਿਤਾਨ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ।

ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਈਆਂ ਕਿ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਖਾਸ ਕਰ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਸ. ਬਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਨੇ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਕਿ ਖੁਦ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਜਾ ਕੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇਖੇ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸੇਤੀਆ) ਜੋ 'ਅਜੀਤ' ਦੇ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਹਨ, ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਨਾ ਜਾਓ, ਉਥੇ ਤਾਲਿਬਾਨ ਫਿਰ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤਾਲਿਬਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ-ਦੋ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਓ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸਾਂ।

੨ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਾਬਲ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਸਵੇਰੇ ੬ ਵਜੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਉਡਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

੧੧:੪੫ ਸੀ। ਪਰ ਪੁੰਦ ਸੀ ਕਿ ਮਿਟਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਫਲਾਈਟ ਲੇਟ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਬਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉਡਾਣ ੮੪੩ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੇਟ ਹੈ ਤੇ ੧੨:੧੫ 'ਤੇ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਕਰੀਬ ੧:੩੦ ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਕਿਊਰਟੀ ਚੈੱਕ ਬਾਰੇ ਕਦੋਂ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਰੀਬ ੨:੩੦ ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਤਾ ਕਰੀਏ ਕਿ ਕਾਬਲ ਦੀ ਉਡਾਣ ਦਾ ਕੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਇਕ ਐਸ.ਪੀ. ਚੈੱਕ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਬਲ ਦੀ ਉਡਾਣ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉੱਪਰਲਾ ਸਾਹ ਉੱਪਰ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਸਾਹ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਤਾ ਤਾਂ ਕਰੋ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰ ਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਉੱਡਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹ ਵਿਚ ਸਾਹ ਆਇਆ। ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ੨ ਹੋਰ ਨਿਪਾਲੀ ਲੜਕੇ ਜੋ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਅਜੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਅਮਲੇ ਨਾਲ ਵਾਇਰਲੈੱਸ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੀ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਪਾਇਲਟ ਨੇ ਫਿਰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਾਬਲ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਅਜੇ ਉਡਾਣ ਨਹੀਂ ਭਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਫਿਰ ੫-੭ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਪਾਇਲਟ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਉਡਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਰੀਬ ੩:੧੦ 'ਤੇ ਉਡਾਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਕਾਬਲ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ੪:੦੦ ਵੱਜੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ੧ ਘੰਟਾ ੫੦ ਮਿੰਟ ਲਏ ਸਨ। ਪਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ੧ ਘੰਟਾ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਥੇ ੪ ਵੱਜੇ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ੫ ਵੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ੪ ਵਜੇ ਹੀ ਮਨਫੀ ੧੫ ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਬਰਫ ਹੀ ਬਰਫ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਮੁਹਾਲ ਸੀ।

ਨਵਾਂ ਦੇਸ਼, ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀ ਨਹੀਂ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰ ਸ. ਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅਫਗਾਨ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਵੈਲਫੇਅਰ ਸੁਸਾਇਟੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ, ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰੇ ਸਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਰੋਮਿੰਗ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤੁਰੇ ਸਾਂ ਪਰ ਇਥੇ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ।

ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਯਾਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ-ਪੁਛਾ ਕੇ ਹੋਟਲ ਸਾਫੀ ਲੈਂਡਮਾਰਕ ਵਿਚ ਟੈਕਸੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ੧੦ ਡਾਲਰ ਲਏ ਤੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਕਮਰਾ ੧੦੦ ਡਾਲਰ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਮ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਕੌਣ ਕੀ ਹੈ, ਕੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅੱਗੇ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਟੈਂਕਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਫੌਜੀ ਗੱਡੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਹਰਲ-ਹਰਲ ਕਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆ ਵੜੇ ਹੋਈਏ। ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਮਥਰੀਜਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰੀਸ਼ ਸੂਦ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ਸ਼੍ਰੀ ਸੂਦ ਅਤੇ ਐਮ.ਪੀ. ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਜਦੂਤ ਦਾ ਮੋਬਾਇਲ ਨੰਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੀ.ਏ. ਸ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ। ਸ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਫ਼ਾਰਤਖਾਨੇ ਦੇ ਸੈਕਿਓਡ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਆਰ. ਕੇ. ਵਰਮਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਵਾਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਫ਼ਾਰਤਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ੯ ਵਜੇ ਸਾਡੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ੩ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸਫ਼ਾਰਤਖਾਨੇ ਵਿਚ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਸ਼੍ਰੀ ਵਰਮਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਸਫ਼ਾਰਤਖਾਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਰਤਨ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਵਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਰਤਨ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰਿਆ ਵਤੀਰਾ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸਫ਼ਾਰਤਖਾਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਇਕ ਹੱਦ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਫਗਾਨ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀਜ਼ੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ

ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੱਚੇ ਸਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਬਬਰਕ ਕਰਮਾਲ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਿੰਨ-ਮੰਜ਼ਿਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਸਾਰੇ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਤੇ ਸਰਾਵਾਂ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ। ਪਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੁਜਾਹਦੀਨ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੰਡਰ ਦਿਖਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਫਗਾਨ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨੀ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਫਗਾਨੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਜੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਕਾਨ ਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਧੱਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਫਾਰਤਖਾਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਨਹੀਂ, ਅਫਗਾਨੀ ਹਨ।

ਕਾਬਲ ਦੀ ਹਾਲਤ

ਕਾਬਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਰਾਤੀਂ ੭ ਵਜੇ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ੭ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ-ਟੱਲਾ ਆਦਮੀ ਹੀ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨੀਮ ਹਨੇਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ-ਕੋਈ ਬੱਤੀ ਹੀ ਜਗਦੀ ਹੈ। ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਫੌਜੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੋਟਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਕਲਾਸ਼ਨੀਕੋਵ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਰਾਈਫਲਾਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜੋ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਰਾਤੀਂ ਦੋ ਤੋਂ ਚਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਂ ਫੌਜੀ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਰਾਤ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੋਟਲ ਅੱਗੇ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਰਾਈਫਲਾਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦਮ ਗੰਨਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਹਾਂ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ੨੦ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਹ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਜਿਹਾ

ਤਾਲਿਬਾਨ ਦੇ ਆਤਮਘਾਤੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦੋਸਤਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਫਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

ਕਾਬਲ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ, ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ-ਜਗ੍ਹਾ ਨਵੀਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋਸਤ ਮੁਲਕ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵੱਲੋਂ ਕਰੀਬ ੬੦੦ ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਦਦ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਅਫਗਾਨ ਏਅਰ ਲਾਈਨ ਆਰਿਆਨਾ ਦੀ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ੨੦੦ ਬੱਸਾਂ, ੩੦੦ ਟਰੱਕ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਬਾਰਡਰ ਤੇ ਬੰਦਰ ਅਬਾਸ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਤਾਲਿਬਾਨ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੜਕ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਰਨਲ ਵੀ.ਕੇ. ਸ਼ਰਮਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਮੈਨੇਜਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਡੈਮ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਫਗਾਨ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਭਾਰਤ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ

ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਕਈ ਸਾਲ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਟੁੱਟੀ ਇਮਾਰਤ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਖੰਡਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਸ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੁਰੰਮਤ ਦੁਬਈ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਇਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੩੩ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਸਰਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੂਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁੱਖ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਸਿਰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਕੱਚੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਚੁਕਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਹਾਂ, ਕੁਝ ਖਾਸ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਸ ਵਕਤ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਘੋੜੇ ਖ਼ੀਦਣ ਆਏ ਸਨ।

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੱਲਦਾ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਜੋ ਅਜੇ ਕੱਚੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੇਸਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਹੀ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਪਿੱਲਰ ਅਜੇ ਵੀ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਥੇ ਕਦੇ ਸਕੂਲ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਸਥਿਤ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵੀ ਅਜੇ ਤਕ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਨ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਵੀ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਬੇਅਬਾਦ ਪਏ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਦੇ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਸੀ ਅੱਜ ਉਥੇ ਸਿਰਫ਼ ੩੪੦ ਪਰਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੧੧੩੨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ੪੦ ਹਿੰਦੂ ਵੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਠੀਕ ਹਨ। ਬਲਕਿ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਬਣੇ ਸਸਕਾਰ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਤਿੰਨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੮ ਦੇ ਕਲਾਚਾ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਅਹਿਮਦ ਕਰਜ਼ਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕਿਸੇ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਠਾਣ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਿਮ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਮੁੱਲ ਲੈਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਿਸ ਹਰ ਵਕਤ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਫਿਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਕਦੋਂ ਬਦਲ

ਜਾਵੇ! ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੋਵੇ!

ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੋਵੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੰਗਰ ਬਣਦਾ ਤੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ੫ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ੧੨੦੦ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰੀਬ ੭੦੦ ਆਦਮੀ, ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਵਾਂਗ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚੋਲਾ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੱਸੀਆਂ।

ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ੧੬੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸ਼ਹਿਰ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ੧੭੦ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਤਾਲਿਬਾਨ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਥੇ ਬਹੁਤ ਸਹਿਮੇ-ਸਹਿਮੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ੪ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਇਥੇ ੧੦ਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਟਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਥੇ ਖ਼ੁਦ ਚੱਲ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਦੂਸਰਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਰਚਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ੨ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ— ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਲਾਨੇ ਸੇਹ। ਇਹੀ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਲਾਲਾਬਾਦ

ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ੧੭੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਉਪਾਰੀ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ੪੦ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਬਾਰ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਸ਼ਮਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਰੇਗ-ਏ-ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ੧੦੦ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ੩੦ ਹਿੰਦੂ ਪਰਵਾਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਕ ਮੰਦਰ ਵੀ ਹੈ। ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਵਹਾਰ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਭਰਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਕੁਮਨਦਾਨ (ਕਮਾਂਡਰ) ਨਜ਼ੀਰ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ੧੮ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਥੇ ਆਪਣੀ ਮਾਰਕੀਟ ਬਣਾ ਸਕਣ।

ਹਿਲਮੰਡ ਸ਼ਹਿਰ

ਹਿਲਮੰਡ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ੬੩ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਿੰਦੂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ ੨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਹੀਂ। ਮੁਤੱਸਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹਿਲਮੰਡ ਦੇ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋ ਕਿਰਾਏ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਗ੍ਹਾ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਬਣਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ।

ਕੰਧਾਰ

ਕੰਧਾਰ ਜੋ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ੧੨ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ੫੦੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਥੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਧਰ ਗਏ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ?

੧੯੯੭-੯੮ ਤਕ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩ ਲੱਖ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ, ਤਾਂ ਕਿਧਰ ਗਏ ਉਹ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਜ਼ਹੀਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਗੜਬੜ ਵਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਮੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਲਾਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਗੜਦੇ ਗਏ, ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਛੱਡਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੁਬਈ, ਅਮਰੀਕਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਵੇਲਾ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਮਿਦ ਕਰਜ਼ਈ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ 'ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕੰਮ

ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਪਰਤ ਆਏ। ਅੱਜ ਵੀ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ?

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਮਥਰੀਜਾ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਪਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਲਈ ਕੋਈ ਸੀਟ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ੧੦੨-ਮੈਂਬਰੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ਼੍ਰੀ ਅਹਿਮਦ ਕਰਜ਼ਈ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਦੋਸਤ ਹਨ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੋਚੀਆਂ (ਵਣਜਾਰਿਆਂ) ਲਈ ਦਸ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਵੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਹੀ ਮੰਗ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਇਸ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਦੁਹਰਾਈ। ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ ਹਰ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਨਾਮ ਅਫਗਾਨ ਦੇ ਕੌਮੀ ਗੀਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ-ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਲੀ ਮੱਦਦ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਐਮ.ਪੀ. ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ੨੦੦੫ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਫਗਾਨ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਜਿਸ ਨੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ੬੦੦/੭੦੦ ਮਿਲੀਅਨ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੀ ਮਦਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣਾ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਵਰਤ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ, ਸਕੂਲ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਅਫਗਾਨ ਨਾਗਰਿਕ ਹਾਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਮੂਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਕਰੀਬ ੭੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ

ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਅਤੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਕੰਧਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਇਕ ਵਫ਼ਦ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਰਾਜ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਇਕ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਹੁਣ ਫਿਰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਵੀਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ੬ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ੨ ਸਾਲ ਦਾ ਮਲਟੀਪਲ ਵੀਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇ। ਅਫਗਾਨ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਵੈਲਫੇਅਰ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਟਾਲ-ਮਟੇਲ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸ. ਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਰੀਬ ੨੦,੦੦੦ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਲਈ ਸਿਰਫ ੫ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਵਧਾ ਕੇ ੧੨ ਸਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਸ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਸ. ਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੀ ਫੀਸ ਵੀ ੨੧੦੦ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ੧੫੦੦੦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਰੋਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਨਹੀਂ ਵਧਾ ਸਕਦੇ।

ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਇਕ ਡੈਲੀਗੇਟ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਤੇ ਹੋਏ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ

-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੂਜਾ-ਅਸਥਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਗਤ-ਜੋਤਿ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪਾਵਨ ਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਖੇਤਰ 'ਚ ਜੂਝਣ ਵਾਸਤੇ ਅਗਵਾਈ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਸੁਰਖਰੂ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੁਆਰੇ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਸੁੰਵਾ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨ ਹਰੇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਰੇਕ ਵਕਤ 'ਚ ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਸੋਧਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ 'ਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰ-ਕਿਨਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਤੇ ਆਨੇ-ਬਹਾਨੇ ਜਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਲ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਜਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਐਲਾਨੀਆਂ ਕੱਟੜ ਮਜ਼ਹਬੀ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਘੋਰ ਦੁਖਦਾਇਕ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਦਮ ਭਰਨ ਵਾਲੀ ਉੱਤਰ-ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਕਾਲ ਦੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਹੀ ਸ਼ਾਤਰਤਾ ਤੇ ਚੁਸਤੀ-ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ

* ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼/ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ।

ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਹੀ ਰਿਆਇਆ ਬਣੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ੪੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਘੋਰ ਕਰੂਰਤਾ ਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤਾਏ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਜਾਂ ਨਸਲਘਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਤਿ ਮੰਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੂਹਿਕ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦੁਆਰਾ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸੱਚ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕਦਮ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅੱਗੇ ਜ਼ਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣੀ-ਮਿਥੀ ਸੋਚ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਵੀਂ ਫ਼ੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ। ੨ ਜੂਨ, ੧੯੮੪ ਈ. ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੰਗਾ ਨਗਰ ਤਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਹੱਦ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜ ਦੀਆਂ ਲੱਗਭਗ ੭ ਡਵੀਜ਼ਨਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿਥੀਆਂ ਗਈਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਮੁੱਚੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਮਾਂਡ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਰੁਣ ਨਹਿਰੂ ਜੋ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਰਜਵਾੜੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਉਪ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਕੇ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਦਿਓ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਨਰਲ ਗੌਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੈਫ. ਜਨਰਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸਵਾਮੀ ਸੁੰਦਰਜੀ ਨੂੰ ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਚਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਲੈਫ. ਜਨਰਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਆਰ.ਐੱਸ. ਦਿਆਲ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸੀ।

ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ

ਸੰਚਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ

ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪਲਟਨਾਂ ੧੦ਵੀਂ, ੧੧ਵੀਂ, ਦੂਜੀ, ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ੧੫ਵੀਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੂਹ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਦਸਤੇ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਵਧੀਆ ਲੜਾਕੂ ਦਲਾਂ 'ਚੋਂ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਮਾਂਡੋਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਲੋਹ ਟੋਪ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਉਣ। ਸਾਰੇ ਕਮਾਂਡੋਆਂ ਨੇ ਬੁਲਟ ਪਰੂਫ ਜਾਕਟਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ੧੯੮੪ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ੩੮੦ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗੇ ਜੋ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਜੇ. ਐੱਸ. ਜਸਵਾਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਬਟਾਲਾ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅੰਦਰ ਫ਼ੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨੀਮ ਫ਼ੌਜੀ ਦਲ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਦਲਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ.ਐਫ. ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤੰਗ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ੧ ਜੂਨ, ੧੯੮੪ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੨:੪੦ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਨਾਲ ਕਈ ਯਾਤਰੂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਰਾਤ ਤਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨਾਲ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਲਾਈਨਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ੨ ਜੂਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫ਼ੌਜ ਆ ਗਈ

ਸੀ ਅਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ੩ ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਸਵੇਰੇ ੬:੦੦ ਵਜੇ ਤੋਂ ੧੦:੦੦ ਵਜੇ ਤੱਕ ਅਚਾਨਕ ਕਰਫ਼ਿਊ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਫਿਰ ਸਖ਼ਤ ਰੁਖ਼ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਕਰਫ਼ਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਆਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ੩ ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਅਚਾਨਕ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਵਾਜਾਈ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਾਰੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗ ਸਕੇ। ੪ ਜੂਨ ਨੂੰ ਫਿਰ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ 'ਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ 'ਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ੫ ਜੂਨ ਨੂੰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਆਏ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦਾ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਅੰਦਰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਬੰਬ ਮਾਰ ਕੇ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਘੰਟਾ ਘਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਗੇਟ ਤੋੜ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਤੋਪਾਂ ਟੈਂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੫ ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਟੈਂਕਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਈਫਲਾਂ ਦੇ ਬੱਟਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਵੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਜਿਸ ਦੀ ਮਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਹ 'ਮੰਮੀ! ਮੰਮੀ!' ਕਰਦਾ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਲਿਟਾ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਵਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਵਾਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰੋਂ ਗਰਨੇਡ ਸੁੱਟ

ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੁਆਬਾ ਖੇਤਰ ਦਾ ਚਾਰਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਿਆਲਾ

ਜਨਰਲ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਰੋਪੜ ਤੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਚਾਰਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਖ਼ੂਨੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਪੰਛ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ-ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਨਵਾਬ ਸੈਫ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਇਥੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਕੇ ਵਡਭਾਗੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਟਿਆਲਾ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫੂਲਕੀਆ ਸਟੇਟਸ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ੧੯੦੪ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਫੂਲਕੀਆ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ, ਸੰਨ ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਮੰਨਣਾ ਵਧੇਰੇ ਸਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ-ਸਰਹਿੰਦ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਨ ੧੬੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਕ ਟੋਭਾ ਅਤੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਲਲਿ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ।

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦਾ ਪੁਰਬ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਥੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਪੰਚਮੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੌਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਐਲਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੨੦੦-੮੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੰਗਤ ਸੀ। ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਖ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਤ ਅਰਾਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖ਼ੌਫ਼ ਅਤੇ ਗੁੱਸਾ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਰਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਭੀੜ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਭੀੜ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸੋਮਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ੧੨ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਹਿਲੀ ਗੋਲੀ ਚੱਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਾਤਾਰ ਢਾਈ ਵਜੇ ਤੱਕ ਗੋਲੀ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਤੇ ਰੌਲਾ-ਰੱਪਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਬੱਟਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਤਕ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਖੂਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਖੂਨ ਦਾ ਗਾੜ੍ਹਾ ਗਾਰਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਟੁੱਟ ਗਏ ਸਨ। ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਟੈਂਕਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਪਹੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ, ਰੋਪੜ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਰੋਪੜ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਸੰਗਤ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ੩ ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਕਰਫਿਊ ਦੌਰਾਨ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ.ਐੱਫ. ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ.ਐੱਫ. ਦੇ ਜਵਾਨ ਆਧੁਨਿਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਰਕੇ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਖੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ੪ ਜੂਨ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਫ਼ੌਜੀ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਫ਼ੌਜ ਆਉਣ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ੀਨਗੰਨਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬੀੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਟੈਂਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੌਦੇ ਦੇ ਲਗਭਗ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਜੋ ਕਰਫਿਊ ਕਾਰਨ ਇਥੇ ਹੀ ਫਸ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੭ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਨ, ੫ ਅਖੰਡਪਾਠੀ ਅਤੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਰੋਪੜ ਦਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਯਾਤਰੂ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ੬ ਜੂਨ ਦੀ ਰਾਤ ਤਕ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ੫ ਜੂਨ ਦੀ ਰਾਤ ੧੨ ਵਜੇ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਬਿਜਲੀ ਘਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲੋਂ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਕੰਧ ਤੋੜੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਫ਼ਾਇਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੋਲੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਠੀ ਸਿੰਘ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਲੰਗਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਕੇ ਲਲਕਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇਕ ੬੦ ਸਾਲਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਯਾਤਰੂ ਕੁਲਦੀਪ ਵੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ. ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ। ਲੰਗਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ

ਫੌਜ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪੱਟੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਫਤਰ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਫੌਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ੨੯ ਕੁ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੋ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੂਹਨੀਆਂ ਭਾਰ ਤੁਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘਸ਼ੁੰਨ ਮੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਈਫਲਾਂ ਦੇ ਬੱਟਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੌਰਾਨ ਸ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਦੇ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਮੁਕਤਸਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਮੁਕਤਸਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ੩ ਜੂਨ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਰਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਸਮੇਂ ਤਪਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਲਿਟਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੀਬੀ ਕਾਹਨ ਕੌਰ, ਮੋਗਾ

ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ, ਪੱਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਜ਼ੀਰਾ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੮੪ ਈ. ਤੋਂ ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੮੪ ਈ. ਤਕ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੀਬੀ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਮੋਗਾ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਫਾਟਕ ਦੇ ਪਾਸ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ, ੫:੦੫ 'ਤੇ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰੀ ਬੰਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ੮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਖੇ

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੀਬੀ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਮੋਗਾ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ੩੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਗਤ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮੋਗੇ ਦੀ ਬੀਬੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ੭੦ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਗਈ ਤਾਂ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਨੇ ਧਰਨਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਐਸ.ਡੀ.ਐਮ. ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ ਖ਼ਤਮ ਕਰਵਾਇਆ।

੧ ਜੂਨ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫੇਰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਨਾ ਕੱਢਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਿਜਲੀ, ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤਵਾਲ ਦਾ ਸਰਪੰਚ ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਧਰਮਕੋਟ ਦਾ ਬਿੱਟੂ ਅਤੇ ਮਹੇਸ਼ਰੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸਿੱਖ ਜਿਹੀ ਅਣਖ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਇਹ ਹਮਲੇ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਚੋਂ ਮਨਫੀ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਥੂਲ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਕਟ-ਅਤੀਤ ਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੜਚੋਲ ਕੇ ਸਹੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼, ਧਰਮ, ਕੌਮ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ।

ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਜੇਕਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਫ਼ਤਰ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਸਹਿਤ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ ਜੀ।

—ਸੰਪਾਦਕ

ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੇਵਕ - ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

-ਬੀਬੀ ਪਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਸਬੇ ਖੰਨਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਰਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਸੜਕ ਮੁੜਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਵਾਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਲਪਗਿਆਤ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੦੮ ਈ. ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਜੂਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਲਾਲਾ ਛਿੱਬੂ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਬਾਲਕ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ, ਨਾਮ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੂਨ ਦੀਆਂ ਤਪਦੀਆਂ ਲੂਆਂ ਵਿਚ ਨਿਮਾਣਿਆਂ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਪਿੰਗਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਸਾਉਣ-ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਠੰਢੇ ਛਰੂਟਿਆਂ ਵਰਗੀ ਨਮੀ ਭਰੀ ਤਾਜ਼ਾ ਹਵਾ ਜਿਹੀ ਛਾਂ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਧੁੱਪ, ਹੁੱਸੜ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਝੱਲ ਲਈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਲੋਰੀ ਦਿੱਤੀ:

ਜੋ ਲੋੜੀਦੇ ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਸੇਈ ਕਾਂਢਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੫੭੮)

ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਵੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਲੱਭਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਸਲ ਸੇਵਕ ਹਨ।

ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੇਵਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮੁਜੱਸਮੇ ਸਨ, ਜੋ ਨਾ ਅੱਕਦੇ ਤੇ ਨਾ ਥੱਕਦੇ ਸਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਦਾ ਪਿੰਗਲਿਆਂ ਅਤੇ ਲੂਲਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਠਿਨ ਕਮਾਈ, ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਤੇ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ 'ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੇਵਕ' ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਆਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਦੁਰਕਾਰੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਬਰ ਬਣ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ।

ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕਿ ਨਿਬਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੦੦)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੀਵਨ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਗਲਿਆਂ ਤੇ ਬੇਸਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ

*ਲੈਕਚਰਾਰ ਪੰਜਾਬੀ, ਪਿੰਡ ਹਰੂਰ, ਸਿੱਧਾਂ ਖੁਰਦ।

ਜਿਹੜੇ ਨਿਆਸਰਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣ।

ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੇਵਕ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ:

“ਸੇਵਕ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਮਾਨ, ਲੋਭ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਹਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਹਰੀ ਅਤੇ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਰੂਪੀ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ੀਦਦਾਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਸਮੱਗਰੀ ਲੱਭ ਕੇ ਲੈ ਚੱਲਿਆ ਹੈ। ਸੇਵਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੋੜ ਤਕ ਨਿਭ ਗਈ ਹੈ; ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਵੀ ਹੁਕਮ ਮਾਲਕ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਦੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਖ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਉੱਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਵੀ ਹੁਕਮ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਠਾਕੁਰ ਸੇਵਕ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸੇਵਕ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸੰਵਰ ਗਏ ਹਨ। ਧੰਨ ਹੈ ਐਸਾ ਸੇਵਕ ਤੇ ਸਫਲ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ।”

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ ॥ ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬)

ਭਾਵ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਜੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਆਦਰ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸਫਲ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਕਰੇ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੨)

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੂਲਿਆਂ ਤੇ ਪਿੰਗਲਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੈ। ਹਰ ਦੁਖੀਆ ਬਾਲਕ, ਹਰ ਸਤਿਆ, ਤੰਗ ਆਇਆ ਇਨਸਾਨ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਮਝ ਕੇ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪਾਏ ਧਾਰਮਿਕ ਸਸਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਇਨਸਾਨੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ:

ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਪਾਏ ਮਾਨੁ ॥ ਗੁਰ ਉਪਰਿ ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੮੬੪)

ਸਿੱਖੀ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦਿਆਂ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਭਗਤ ਹੁਰਾਂ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਪਿੰਗਲਿਆਂ, ਅਨਾਥਾਂ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਗਲੇ ਬਾਲਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਤਪਦਿਕ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਮਰ ਰਹੇ ਜੀਤੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਜੀਤਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ।

ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੦)

ਇਸ ਪਾਵਨ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿਥਾਵਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਹੰਕਾਰ/ਮਾਣ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਚੰਗਿਆਈ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਭਗਤ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਖੱਦਰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦਾ ਬਾਟਾ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿੱਲ, ਕੰਡਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ। ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚੇ, ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿੱਲ, ਕੰਡਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ। ਅਹਿੰਸਾ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਟਾਂਗਿਆਂ ਅਤੇ ਗੱਡਿਆਂ ਅੱਗੇ ਜੁੱਪੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਝੋਟਿਆਂ, ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਤੇ ਦਵਾ ਲਾਉਂਦੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਤਰਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇੰਞ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ। ਉਹ ਆਪ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਇਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਖੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦੇ ਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰਹਿਣ। ਸਾਰੀ ਜਵਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੈਣ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਜੋ ਬੀਮਾਰਾਂ ਤੇ ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ' ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜਦ ਜੂਨ ੧੯੮੪

ਵਿਚ ਫੌਜ ਨੇ ਬੇਲੋੜਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਅਤਿ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਿਰਦਾ ਰੋ ਉੱਠਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ’ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪੰਡੋਰੀ ਵੜੈਚ ਵਿਖੇ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖ਼ਰਚਾ ਲਗਭਗ ੧ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਮਹਾਂ-ਮਾਨਵ ਅਤੇ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਸੇਵਕ ਮਿਤੀ ੫ ਅਗਸਤ, ੧੯੯੨ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਗਿਆ। ਅਪਾਹਜਾਂ, ਲੂਲੂਆਂ, ਬੇਆਸਰਿਆਂ, ਦੁਖੀ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਅਨਾਥ ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਐਸਾ ਮਸੀਹਾ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ!

ਸ਼ਹੀਦ ਅਜੈ ਸਿੰਘ

(ਸਫ਼ਾ ੪੪ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?’ ਜਲਾਦਾਂ ਨੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਵੋ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਲਾਦ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਕੜੀ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਰੋਗੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ।” ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜਲਾਦ ਨੇ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਉਸ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਤੜਫਦਾ ਕਲੇਜ਼ਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਜਲਾਦ ਨੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਲੇਜ਼ੇ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਕੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁੰਨਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਹਰ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਭਾਵੀ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ (ਭਾਣਾ) ਸਮਝ ਕੇ ਅੰਤ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ’ਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਗਰਜਿਆ

-ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਬਹੁਤ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਪਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣ ਕੇ ਹੁਭਕੀਂ-ਹੁਭਕੀਂ ਰੋਇਆ... ਅੱਥਰੂ ਭਿੱਜੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਪੁੰਝੀਆਂ... ਹੈਂ! ਏਨਾ ਕਹਿਰ... ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ... ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕੀ ਸੁਣ ਰਹੇ ਨੇ?

ਜੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਧਰਮੀ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਵੀ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ... ਰੋਹ ਵਿਚ ਅੰਗੜਾਈ ਲਈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਨਾ ਸਕਿਆ... ਮੋਹ-ਭਿੱਜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ... ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ... ਥਾਪੜਾ ਦਿਓ... ਤੁਹਾਡੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨੇ ਮੇਰਾ ਤਾਣ ਤੇ ਮਾਣ ਬਣਨੈਂ... ਕਦੇ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਂ... ਹੁਣ ਇਹ ਬੰਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਐ... ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ... ਇਹ ਬਿਨਸਨਹਾਰਾ ਤਨ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਲੱਗ ਜਾਏ!

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ... ਮੇਰਿਆ ਬਹਾਦਰਾ! ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇਰੀ ਸਿੰਘ-ਗਰਜ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਏ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਦਾਤ ਦਿਆਂਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਪੰਜਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ... ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ...। ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ 'ਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਖਾਲਸਾ ਨਾ ਕਦੀ ਡੋਲਿਆ ਤੇ ਨਾ ਕਦੇ ਡੋਲੇਗਾ... ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਦਾ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

...ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ, ਪੰਜ ਕਕਾਰ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ, ਪੰਜ ਤੀਰ, ਪੰਜ ਸ਼ਸਤਰ, ਹੁਕਮਨਾਮਾ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾਂ... ਮੇਰਿਆ ਬਹਾਦਰਾ! ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਤੇਰੀ ਫਤਹਿ ਹੋਵੇਗੀ!

...ਇੱਕ ਗੱਲ, ਸਾਡਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਜਬਰ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਏਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿਰਜੀ-ਸੰਵਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ, ਅਸੀਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਖਸ਼ਣੀ ਐ, ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਏਂ... ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਏ, ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਘਾਤਕਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ....।

ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ... ਨਗਾਰੇ 'ਤੇ ਚੋਟ ਲੱਗੀ... ਜੈਕਾਰਾ ਗੱਜਿਆ... ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਿਆ... ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਡੌਲੇ ਫਰਕੇ... ਨਾਂਦੇੜ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਜਾਬਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ਲਾ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ

* # ੧੬੦, ਪ੍ਰਤਾਪ ਐਵੀਨਿਊ, ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਤੱਕਿਆ। ਇਸ ਮੂਕ ਤੱਕਣੀ 'ਚ ਮੋਹ ਭਰੀ ਰਮਜ਼ ਸੀ। ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਜਾਣੀ ਨੂਰੀ ਨੈਣਾਂ 'ਚੋਂ ਵੱਡਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ... ਜਾਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ... ਚੰਗਾ ਮੇਰੇ ਬੰਦਿਆ! ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਆਂ... ਓਟ ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੀ ਰੱਖਣੀ... ਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਕੱਖਾਂ-ਕਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹਨ ਲਈ ਹੜ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ।

ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਵਾ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਵਧੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ... ਸਰਹਿੰਦ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ... ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਤਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਹੀ ਉਡੀਕ 'ਚ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮੋਹ ਐ 'ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖ' ਦਾ ਕਿ ਇਕ ਬੋਲ ਤੋਂ ਤਨ-ਮਨ-ਧਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ!

ਬਿਰਹੋਂ-ਕੁੱਠੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਮੋਹ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਵਗਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਦਿਖਾ ਦਿਓ... ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਊ... ਇਬਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਦੇਖ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਦੀ ਪੁੱਤ-ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਗਏ... ਬੀਰਤਾ ਨੇ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਅਕਾਲ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਮਾਏ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਲਾਦਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਜਲਾਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਢੋਠੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਬੇਰਹਿਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਸਮਾਏ 'ਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਪਾ ਕੇ ਘੜਾਮ, ਸਢੌਰਾ, ਕਪੂਰੀ, ਠਸਕਾ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ, ਛੱਤ ਬਨੂੜ ਨੂੰ ਜਿੱਤਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹਰੇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਘੁੰਮ ਗਿਆ... ਇਹ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਦਾ ਜੋਸ਼, ਸਵਾ-ਸਵਾ ਲੱਖ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਐ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਝੱਪਟਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਘੋੜੇ ਪਿੱਛੇ ਘੜੀਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਉਹਦਾ ਸਹਿਕਦਾ ਸਰੀਰ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਤੋਂ ਕੀ... ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਨੱਕ ਵਿਚ ਨੱਥ ਪਾਈ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਹਰਜਾਨਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮੋੜਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ, 'ਭਈ

ਜੀਤ ਮੇਰੀ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਲ ਕੇਰੀ॥੩੪॥’(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਪਾ: ੧੦ ਅਧਿ: ੮)

ਫਿਰ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ... ਕੌਮੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਹੋਇਆ... ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ... ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੂੜ ਨਿਖੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਫੁਤਹਿ ਹੋਈ। ਕੌਮੀ ਵਾਰਸ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਉਸ ਦੀਵਾਰ ਕੋਲ ਗਏ... ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ... ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਖੇਡਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ ਸੀ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਸ਼ਰਧਾ ਵਜੋਂ ਭੇਂਟ ਕੀਤੇ। ਸ਼ਰਧਾਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਹ-ਭਰੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਹੋਰ ਪੀਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਿਦਕੀਆਂ ਦਾ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਭਾਜੀ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀ ਐ।

ਵਕਤ ਆਇਆ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ‘ਲੋਹਗੜ੍ਹ’ ਬਣੀ... ਲੋਹ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਜੋ ਕਦੀ ਤੋੜਿਆਂ ਨਾ ਟੁੱਟੇ... ਸਰਕਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਸਿੱਕਾ ਚੱਲਿਆ... ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿੱਕਾ... ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੀ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਗਵਾਹ... ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੂਲ ਉੱਠੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ‘ਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ, ‘ਪੰਥ ਮੇਰੇ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਜੁੱਗੋ-ਜੁੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ’। ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਪਈਆਂ ਕਿ ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਚੱਪੇ-ਚੱਪੇ ‘ਤੇ ਜਾਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਜੀਣਾ ਦੁੱਭਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਥੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਝੂਲਦੇ ਝੰਡੇ, ਸਵਾਲੀਆ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਕੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਜਲਵਾ ਨਿਰਾਲਾ ਸੀ। ਬੇਜ਼ਮੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਮਿਲੀ। ਮਾਲਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ‘ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਗੁਰੀਲਾ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮਾਹਰ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਜੂਝਦੇ-ਝਪਟਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਏ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਾਹਰਾ ਸੀ, ‘ਜੋ ਲੇਇ ਹੈਂ ਨਿਜ ਬਲ ਸੇ ਲੇ ਹੈਂ’....।

ਆਖਰ ਵਕਤ ਨੇ ਕਰਵਟ ਲਈ। ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਫ਼ਰੂਖਸੀਅਰ ਬਣਿਆ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਰੌਂਅ ਵਿਚ ਸੀ। ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਅਬਦੁੱਸ ਸਮੱਦ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਲੰਬਾ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ।

...ਲੰਮੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸਦਾਂ ਮੁੱਕ ਗਈਆਂ... ਖਾਣ ਲਈ ਆਟਾ-ਦਾਣਾ ਤਾਂ ਕੀ, ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵੀ ਨਾ ਰਹੇ। ‘ਮੌਤੋਂ ਭੁੱਖ ਬੁਰੀ’... ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਿਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ... ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ...ਪਰ ਅੱਠ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਥ ਮੁਗਲਾਈ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਅੰਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਏਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ-ਇਕ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਬੇਗਿਣਤ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਝਪਟ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਇਕ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਿੱਛੇ ਪਿੰਜਰੇ 'ਚ ਬੰਦ, ਸੰਗਲਾਂ 'ਚ ਜਕੜਿਆ, ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਗੱਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਰੜ ਕੇ ਲੱਦੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਐ...। ਇਸ ਭੁੱਖੀ ਤੇ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ...। ਖਾਣ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੋ ਘੁੱਟਾਂ ਲੂਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਕਿ ਫਰੁਖ਼ਸੀਅਰ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਬੋਲਿਆ, 'ਦੱਸ ਬੰਦਿਆ! ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਮੌਤ ਮਾਰਾਂ?'

'ਮੌਤ ਅਕਾਲ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਐ ਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਏਂ,' ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉੱਤਰ ਕਰ ਗਿਆ।

...ਹੁਣ ਸੌ-ਸੌ ਸਿੰਘ ਰੋਜ਼ ਕਤਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕੋਂ ਨਾ ਡੋਲਿਆ...। ਇਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਲਈ, ਝੂਠ ਵੀ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਸਿਦਕੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁਕਾਰ ਉੱਠਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਐ, ਮੈਂ ਇਹਦਾ ਪੁੱਤ ਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਉੱਤਰ ਕੌਮੀ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਪ੍ਰੇਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਦਕ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਐ।

...ਫਿਰ ਉਸ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ... ਇਹ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਂ ਹੈ... ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਮਾਸੂਮ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਇਸ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ...'

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਜਿਗਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਏ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਮਾਸੂਮ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਨਾ ਕਰਦਾ।"

ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ... ਪਰ ਬਾਤ ਕਰੇ ਅਨਹੋਣੀ... ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਕੀਤਾ... ਕਦੀ ਹਿਰਨੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੜਫਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਸਹਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਏ ਪਰ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕਤਲ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਰਿਹਾ... ਮਾਸੂਮ

ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਤੋਤਲੀਆਂ ਪੁਕਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਦਮਈ ਅਜਰ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਜਰ ਲਿਆ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜੰਮੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਕਤਲ ਕੀਤਾ... ਸਿਰਫ਼ ਕਤਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਉਹਦਾ 'ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ' ਜੋ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਡੋਲਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ...। ਉਹ ਜਿਸ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਲੋਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ... ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ 'ਤੇ ਫ਼ਖਰ ਸੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਜੋ ਉਹਨੇ ਚਿਤਵਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ... ਜਾਬਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਇਕ ਪੈਗ਼ਾਮ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ ਕੌਮੀ ਵਾਰਸਾਂ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾ ਬਣਨ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਬਣਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਬਣਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ 'ਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਚੱਕ ਪੱਖੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੈੱਡਕਵਾਟਰ ਮੁਕਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਤੀ ੧੫-੨-੦੭ ਤੋਂ ੨੦-੨-੦੭ ਤਕ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿਰੀਵਾਲਾ, ਬੋਦਲਾ, ਗੁਰੂਆਣਾ, ਟਾਹਲੀਵਾਲਾ, ਬੋਕਲਾ, ਡੱਬਵਾਲਾ ਕਲਾਂ, ਕੁਹਾੜਿਆਂਵਾਲੀ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਕਮਾਲਵਾਲਾ, ਚੱਕ ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਅਲਵਰ ਅਤੇ ਭਰਤਪੁਰ ਆਦਿ ਨਗਰਾਂ 'ਚ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਿਤੀ ੧ ਮਾਰਚ ੨੦੦੭ ਤੋਂ ੪ ਮਾਰਚ ੨੦੦੭ ਤਕ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੨੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ੧੦੦੦ ਗੁਟਕੇ ਅਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੦੦੦ ਗੁਟਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਵਸ ਦੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ 'ਚ ਗੰਗਾਨਗਰ ਤੋਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਚੱਕ ਪੱਖੀ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਸੰਗਤ ਜੁੜੀ। ਰਾਗੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਢਾਡੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਜੱਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਾਇਆ। ਭਾਈ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਜਥੇਦਾਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਡਾਕਟਰ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਸਹਿਤ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ...

-ਪ੍ਰੋ: ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ*

ਨਾਨਕ ਕੁਲਿ ਨਿੰਮਲੁ ਅਵਤਰਿਉ ਅੰਗਦ ਲਹਣੇ ਸੰਗਿ ਹੁਅ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਅਵਤਾਰ ਪੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਡੱਲੋਂ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰ-ਭਰ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਤਮਕ ਭੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਮਹਿਤਾ, ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਮਹਿਤਾ, ਭਾਈ ਅਮਰੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੋਪੀ ਚਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਏ। ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, “ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਵੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਵੀ ਉਧਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਭਵਜਲ ਤਰ ਜਾਈਏ।” ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਨੇ ਚਹੁ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, “ਹੇ ਭਾਈ! ਹਉਮੈ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ, ਸਭ ਬੰਧਨਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਹੋਣੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣ ਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ, ਜੇ ਇਹ ਹਉਮੈ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਗੰਢ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਤਬਿ ਕਹਯੋ। ‘ਹਉਮੈਂ ਕਰਿ ਬੰਧਨ ਕੋ ਲਹਯੋ॥੨੫॥

ਅਣਹੋਵਤਿ ਹੀ ਇਹੁ ਬਨਿਆਈ। ਬੁਰੀ ਬਲਾਇ ਸਭਿਨਿ ਲਪਟਾਈ।

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਹੁ ਦੇਤਿ ਭੁਲਾਇ। ਅਨ ਹੋਵਤਿ ਦੁਖ ਦੇ ਸਮੁਦਾਇ॥੨੬॥

ਯਾਂਤੇ ਇਸ ਕੋ ਦੀਜਹਿ ਤਜਾਗੇ। ਪ੍ਰਭੁ ਕੇ ਸੰਗ ਗੰਢ ਤਬਿ ਲਾਗੇ॥੨੭॥’

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੪੮੮)

“ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਂਈਆਂ! ਇਸ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਛੁਟੀਦਾ ਹੈ?” ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, “ਹੇ ਭਾਈ! ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ ‘ਹਉਮੈ ਬੂਝੈ ਤਾਂ ਦਰੁ ਸੂਝੈ’ ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਜਾਣਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਬਿਨਸ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਰੀਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਛੱਡੋ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਲਾਵੋ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਖਿਮਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਵੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਕਠੋਰ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣੇ, ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਨਿੰਦਾ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਗੁੱਸਾ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ, ਈਰਖਾ ਘਟਾਉਣੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਈਰਖਾ, ਸਾੜਾ, ਦਵੈਸ਼, ਕ੍ਰੋਧ ਘਟੇਗਾ ਤਾਂ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮਨ ਵਿਚ ਵੱਸੇਗਾ। ਵਿਤਕਰੇ-ਵਿੱਥਾਂ ਘਟ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਵੀ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤਿਆਂ

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੧੦੨ ’ਤੇ)

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਇਕਾਂਗੀ

ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਦਾ

-ਸ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਲੜੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੂਰਬਲਾ ਅੰਕ...

- ਲਾਲ : ...ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਅੱਧੀ-ਅੱਧੀ ਕੜਛੀ ਹੋਰ ਵਰਤਾ ਦਿੰਦਾ।
 ਜੋਗੀ : ਅਰੇ ਤੁਮੇ ਕੌਨ ਸਾ ਘਾਟਾ ਪੜ ਜਾਤਾ?
 ਪਰੇਮਾ : ਤੇਰੀ ਕਿਹੜੀ ਜੱਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਖੁੱਸ ਚੱਲੀ ਸੀ।
 ਭਾਣਾ : ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਗੜ ਭਰਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਣੀ ਆਂ।
 ਪਰੇਮਾ : ਸੋਚਦਾ ਹੋਣੈ... (ਢਿੱਡ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ) ਜੇ ਸਾਰੀ ਖੀਰ ਵਰਤਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਬਚੂ?
 ਭਾਣਾ : ਇਹਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੜਵਾ ਭਰ ਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਹੋਣੈ।
 ਪਰੇਮਾ : ਹਾਂ, ਬਈ.... ਏਦਾਂ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਏ।
 ਖੀਰਖਾਣਾ : (ਰੋ ਕੇ) ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਖੀਰ ਦਾ ਲਾਲਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ... ਪਰ ਮੈਂ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ... ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ... ਖੀਰ ਨਹੀਂ ਲੁਕਾਈ।
 ਜੋਗੀ : ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਬੇਟੇ!... ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ... ਖੀਰ ਨਹੀਂ ਛੁਪਾਈ। ਯਹ ਤੂਨੇ ਅੱਛਾ ਕੀਆ।.... ਹਮ ਗੁਰੂ ਸੇ ਕੁਛ ਛੁਪਾ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ। ਅਬ, ਠੀਕ ਬਾਤ ਯਹ ਹੈ... ਕਿ ਤੁਮ ਜਾਓ... ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀ ਅਵਹੇਲਨਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।
 ਭਾਣਾ : ਹੁਕਮ... ਅਦੂਲੀ ਨਾ ਕਰ... ਸੱਜਣਾ!
 ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਏ, ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ?
 ਪਰੇਮਾ : (ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ) ਤੂੰ ਜਾਹ! ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਨਾ? ਤੁਰ ਪਾ ਹੁਣ!
 ਖੀਰਖਾਣਾ : ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਦੈ!
 ਜੋਗੀ : ਡਰ ਅਪਨੇ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ... ਬੇਟਾ!
 ਲਾਲ : ਹਾਂ... ਡਰ ਆਪਣੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਏ... ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ।
 ਭਾਣਾ : ਜਾਹ... ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ।
 ਪਰੇਮਾ : ਚਰਨ ਫੜ ਲੈ... ਸਭ ਪਾਪ ਧੋਤੇ ਜਾਣਗੇ।
 ਲਾਲ : ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਸੀ।

* #੪੨੧, ਲੇਨ ੩, ਨਿਊ ਸਤਨਾਮਪੁਰਾ, ਫਗਵਾੜਾ (ਕਪੂਰਥਲਾ)।

- ਭਾਣਾ : ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਕੌੜਾ-ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਸੀ।
- ਪਰੇਮਾ : ਪਰ ਨਾ ਤੂੰ ਮੰਦਾ ਕਸੈਲਾ ਬੋਲਣੋਂ ਹਟਿਆ...
- ਲਾਲ : ...ਤੇ ਨਾ ਪਖੰਡ ਛੱਡਿਆ।
- ਜੋਗੀ : ਅਕਲ ਸੇ ਕਾਮ ਲੋ ਬੇਟਾ... ਸਮਝ ਕਰੋ... ਨਹੀਂ ਤੋ, ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕੀ ਅਗਨੀ ਮੇਂ ਜਲਤੇ ਰਹੋਗੇ... ਜਲਤੇ ਰਹੋਗੇ... (ਲਾਲ ਨੂੰ) ਕਿਆ ਹੁਕਮ ਹੈ... ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ?
- ਲਾਲ : ਹਾਂ! ਇਹੀ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ, “ਜਾਹ ਜਲ ਮਰ!”
- ਸਾਰੇ : ਜਲ ਮਰ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਏ! ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? (ਰੋਂਦਾ ਹੈ) ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਲਿਆ।
- ਜੋਗੀ : ਇਹ ਤੇ ਕੋਈ ਖੇਲ ਹੈ... ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ।
- ਭਾਣਾ : ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਨੇ... ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।
- ਜੋਗੀ : ਸ਼ੰਕਾ ਨਾ ਕਰ ਬੇਟਾ!
- ਪਰੇਮਾ : ਦਿਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਾ ਕਰ।
- ਲਾਲ : ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ... ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਮੈਂ ਚੱਲਿਆਂ!
- (ਲਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੀਰਖਾਣਾ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨੱਸਦਾ ਹੈ।)
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਲਾਲ! ਓ ਭਾਊ! (ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਾ ਹੈ) ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਹਾਏ ਕੀ ਕਰਾਂ?... ਨੱਸ ਕੇ ਜਾਵਾਂ ਵੀ ਤਾਂ... ਕਿੱਥੇ?
- ਪਰੇਮਾ : ਤੂੰ ਹੀ ਤਾਂ ਪਖੰਡ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ... ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਕਰਨ...
- ਭਾਣਾ : ...ਮੈਂ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦਿਆਂਗਾ।
- ਪਰੇਮਾ : ਲੈ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਹੁਕਮ, ਵਾਰ ਦੇ ਜਾਨ, ਝਿਜਕ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਏਂ?
- ਭਾਣਾ : ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਫੋਕੀਆਂ ਫੜ੍ਹਾਂ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਰ। ਜਾਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਭੁਗਤ!
- ਜੋਗੀ : ਬੱਚਾ! ਚਤੁਰਾਈ ਕਾ ਰਜ਼ਾ ਸੇ ਵੈਰ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਭੀ ਰਜ਼ਾ ਮੇਂ ਆਓ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇਰੀ ਰਕਸ਼ਾ ਕਰੇਂਗੇ। ਵੇਹ ਤੋ ਬਹੁਤ ਦਯਾਵਾਨ ਹੈਂ!
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਦਇਆਵਾਨ ਹਨ ਪਰ ਅੱਗ ਨੇ ਤਾਂ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ! ਲਾਟਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ! ਸੇਕ ਨੇ ਤਾਂ ਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ! ਲਟ-ਲਟ ਮੱਚਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੌਣ ਬਚਾਊ?

- ਭਾਣਾ : ਤੇਰਾ ਯਕੀਨ ਡੋਲ ਗਿਆ ਏ।
- ਪਰੇਮਾ : ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਥਿੜਕ ਗਿਆ ਏ।
- ਜੋਗੀ : ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ। (ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ) ਆਓ ਚੱਲੀਏ।
ਤੁਝੇ ਤੇ ਪਰਤੀਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਕੀ!
- ਖੀਰਖਾਣਾ : (ਭਾਣੇ ਨੂੰ) ਹਾਏ ਕੋਈ ਤਾਂ ਮੱਦਦ ਕਰੋ!
- ਭਾਣਾ : ਹਾਂ ਹਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ਮੱਦਦ। ਲੱਕੜੀਆਂ 'ਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ,
ਅੱਗ ਵੀ ਬਾਲ ਦਿਆਂਗੇ। ਬਾਕੀ ਤੂੰ ਜਾਣ, ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਜਾਣੇ!
(ਜਾਂਦੇ ਹਨ)
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਏ! ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? (ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ..
ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ, ਉੱਠਦਾ ਹੈ) ਇਹ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਾਂ
ਚਲਾਕੀਆਂ ਦੀ ਚਾਲ ਚੱਲੀ। ਚਤੁਰਾਈ ਹੀ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਾ
ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ... ਨਾ ਸਿਮਰਨ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਤਾਂ ਦਿਖਾਵਾ
ਹੀ ਸੀ, ਮਨ ਮੈਲਾ ਸੀ, ਹੰਕਾਰੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢੂੰ-ਖਾਊਂ ਕਰਦਾ
ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹਾਂ... ਪਾਪੀ ਹਾਂ... ਦਾਤਾ!
(ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਅਜਨਬੀ ਇਹ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ।)
- ਅਜਨਬੀ : ਕੀ ਗੱਲ ਏ, ਸੱਜਣਾ? ਕੀ ਪਾਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੈਥੋਂ? ਕਾਹਦਾ
ਪਛਤਾਵਾ ਏ, ਤੈਨੂੰ? (ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।)
- ਖੀਰਖਾਣਾ : (ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।) ਪਛਤਾਵਾ, ਹਾਂ ਪਛਤਾਵਾ ਹੀ ਰਹਿ
ਗਿਆ ਏ, ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ। ਜਦੋਂ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਮਨਮਤ ਵਿਚ ਫਸਿਆ
ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਵਕਤ ਲੰਘ ਗਿਆ ਏ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾਚ ਗਿਆ
ਏ। ਕਿਰ ਗਿਆ ਏ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਰੇਤੇ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਾਂਗ।
- ਅਜਨਬੀ : ਉੱਠ! ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਮਿੱਤਰਾ!
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਕਾਹਦੇ ਆਸਰੇ ਹੌਸਲਾ ਕਰਾਂ? ਨਾ ਦੀਨ ਰਿਹਾ, ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ।
(ਦੂਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ) ਔਹ ਧੂੰਆਂ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਏ ਨਾ?
- ਅਜਨਬੀ : ਹਾਂ, ਅੱਗ ਭੜਕ ਰਹੀ ਏ, ਲਾਟਾਂ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਨੇ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਲਾਟਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਹਨ।
- ਅਜਨਬੀ : ਲਾਟਾਂ? ਮੌਤ ਦਾ ਪੈਗਾਮ? ਕੀ ਆਹਨਾਂ ਏਂ, ਭਾਊ? ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ
ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ। ਹਾਂ, ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ, ਮੈਂ
ਤੇਰਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰਾਂ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਰੋਂਦਾ ਹੈ)
ਇਹ ਸਿਆਪਾ ਇਕੱਲੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਹੈ, ਵੀਰਨਾ! (ਉਹਦਾ ਹੱਥ

- ਫੜ ਕੇ) ਇਸ ਇਕੱਲੀ ਜਾਨ ਨੂੰ!
- ਅਜਨਬੀ : ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਵੀਰ ਆਖਿਆ ਏ, ਫਿਰ ਇਕੱਲਾ ਕਿਵੇਂ? (ਉਹਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ) ਮੈਂ ਜੋ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ, ਮੁਸੀਬਤ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤੇਰਾ ਵੀਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਖੜੋਤਾ ਏ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਉਣ ਨੂੰ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਤੂੰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਇਨਸਾਨ ਏਂ, ਦੇਵਤਾ ਏਂ। ਪਰ ਰੱਬੀ ਰੂਪ ਮੇਰੇ ਵੀਰਨਾ, ਇਹ ਦੁੱਖ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- ਅਜਨਬੀ : ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇ। (ਝੋਲੀ ਅੱਡ ਕੇ) ਸਮੁੱਚਾ ਦੁੱਖੜਾ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇ, ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : (ਰੋ ਕੇ) ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ! (ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ) ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ ਵੀਰਨਾ? ਇਹ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ!
- ਅਜਨਬੀ : ਪਰ ਕਿਉਂ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਐਸਾ ਹੈ।
- ਅਜਨਬੀ : ਹੁਕਮ? ਖਡੂਰ ਵਿਚ ਜਗਦੀ ਜੋਤ ਦਾ ਹੁਕਮ? ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਂ... ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੈ। (ਰੋ ਕੇ) ਇਸ ਨਿਕਰਮੇ ਪਾਪੀ ਲਈ।
- ਅਜਨਬੀ : (ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ) ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਰਸਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਹਰ ਪਲ ਤੜਪਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਭਾਈ... ਕੋਈ ਵੀਰ, ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਵੇ! ਰੋ ਨਾ ਵੀਰਨਾ, ਤੂੰ ਖੁਸ਼ਨਸੀਬ ਏਂ, ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਏਂ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਜਿਹਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਕਹਿਨਾ ਏਂ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਏ।
- ਅਜਨਬੀ : ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਨਾ ਪਾ... ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਜਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀ; ਜੋ ਵੀ ਹੈ (ਪੱਲਾ ਅੱਡ ਕੇ) ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇ। ਮੈਂ ਜਾਨ ਵਾਰ ਕੇ ਵੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਾਂਗਾ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੱਜ-ਬੱਜ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਹਿਣਾ ਕਿੰਨਾ ਸੌਖਾ, ਕਰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ!
- ਅਜਨਬੀ : ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਕਸਮ, ਵੀਰਨਾ! ਤੇਰੀ ਸਹੁੰ। ਮੈਂ ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਗਾ। ਆਹ ਲੈ ਸਾਰਾ ਧਨ (ਗਠੜੀ ਫੜਾਉਂਦਾ

- ਹੈ।) ਤੇ ਹੁਕਮ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਧਨ? (ਗਠੜੀ ਫੜਦਾ ਹੈ)
- ਅਜਨਬੀ : ਹਾਂ... ਧਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਧਨ ਦਾ ਕੀ ਏ? ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚਾਹੀਦੈ ਤੇ ਨਾਲੇ....ਨਾਲੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ। ਦੱਸ... ਦੱਸ ਵੀਰ ਮੇਰਿਆ! ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀ ਏ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : (ਦੂਰ ਅੱਗ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ) ਔਹ ਅੱਗ ਹੈ ਨਾ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, “ਜਾਹ, ਜਲ ਮਰ।” (ਗਠੜੀ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ)
- ਅਜਨਬੀ : (ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ) ਧੰਨ ਭਾਗ! ਮੈਂ ਸਦਕੇ... ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ। ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼! ਬੜੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਨੀਚ ਗੁਨਾਹਗਾਰ 'ਤੇ! ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਸ, ਤੁਹਾਡੀ ਦਯਾ ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੁਹਾਡਾ ਦਿੱਤਾ ਸਰੀਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ। (ਜਾਂਦਾ ਹੈ)
- ਖੀਰਖਾਣਾ : (ਗਠੜੀ ਕੱਛ ਵਿਚ ਘੁੱਟ ਕੇ) ਕਮਾਲ ਹੈ! ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਹ! ਤੂੰ ਹਾਰ ਗਿਆ ਏਂ ਪਾਪੀਆ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਹਾਰ ਗਿਆ ਏਂ। (ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ.. ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਦਰੋਗਾ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ)
- ਦਰੋਗਾ : ਹਾਰੇਂਗਾ... ਤੂੰ ਹਾਰੇਂਗਾ ਈ, ਬੱਚੂ! ਹੋਰ ਤੂੰ ਜਿੱਤੇਂਗਾ? ਆ ਹੀ ਗਿਆ ਏਂ ਨਾ ਕਾਬੂ... ਆਖਰਕਾਰ। (ਫੁੱਲ ਕੇ) ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਤਾਂ ਬੜੇ-ਬੜੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਏ... ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਮੂਲੀ ਏਂ?
- ਸਿਪਾਹੀ : ਓਏ ਖੀਰਖਾਣਿਆ ਤੂੰ!
- (ਉਹ ਗਠੜੀ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ)
- ਦਰੋਗਾ : ਤੂੰ ਜਾਣਦੈਂ ਇਹਨੂੰ?
- ਸਿਪਾਹੀ : ਹਾਂ... ਕਾਲਾ ਮਨ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਬਾਣਾ। ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਖੀਰਖਾਣਾ। ਖਾ-ਪੀ ਕੇ ਮੁੱਕਰ ਜਾਣਾ।
- ਦਰੋਗਾ : ਕਿੱਥੋਂ ਲੁਕੇ ਲਵੇਂਗਾ ਇਹ ਗਠੜੀ? (ਡੰਡੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗਠੜੀ ਖੋਹ ਕੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ)
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਏ ਮੇਰੀ ਗਠੜੀ ਦੇ ਦਿਓ ਮੈਨੂੰ!
- ਸਿਪਾਹੀ : ਓਏ ਮੂਰਖਾ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਚੋਰ ਦੀ ਬਿੜਕ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਚੋਰ ਹੋਏਂਗਾ... ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। (ਮਾਰਦਾ ਹੈ)

- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਮੈਂ ਚੋਰ ਨਹੀਂ।
- ਦਰੋਗਾ : (ਮਾਰਦਾ ਹੈ) ਗਠੜੀ ਤੂੰ ਕਹਿਨੈਂ ਮੇਰੀ ਆ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਹੈ ਚੋਰੀ ਦਾ ਮਾਲ। ਫਿਰ ਚੋਰ ਕੌਣ ਹੋਇਆ, ਤੇਰਾ ਪੇ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਮੈਂ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
- ਸਿਪਾਹੀ : ਹੋਰ ਤੇਰੇ ਪੇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਆ? (ਮਾਰਦਾ ਹੈ)
- ਦਰੋਗਾ : ਬਕਵਾਸ ਕਰਦੈਂ? (ਗਠੜੀ ਫੜ ਕੇ) ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦਾ ਏਂ, ਆਹ ਸਬੂਤ, ਤੇਰੀ ਚੋਰੀ ਦਾ। ਤੂੰ ਨਵਾਂ ਚੋਰ ਜੰਮਿਆ ਉਏ... ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ? (ਮਾਰ ਕੇ) ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਰ ਦਊਂ ਸਿੱਧਾ!
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਕੀ ਕਰਾਂ? ਹਾਏ... ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ?
- ਸਿਪਾਹੀ : ਕੁਝ ਨਹੀਂ... ਤੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ... ਕੋਤਵਾਲੀ 'ਚ ਲੰਮਾ ਪਾ ਕੇ ਛਿੱਤਰ ਫੇਰਾਂਗੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੀਰ ਛਕਾਵਾਂਗੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ... ਚੱਲ ਤੁਰ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ।
- ਦਰੋਗਾ : (ਅੱਗ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ) ਔਹ ਕੀ ਏ? ਅੱਗ?
- ਸਿਪਾਹੀ : ਹਾਂ, ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ। ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ, ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ। ਔਹ ਤਾਂ ਪਰੇਮਾ ਏ... ਭਾਣਾ ਏ... ਤੇ ਇਕ ਔਹ ਹੋਰ ਏ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਂ, ਉਹ ਬੜਾ ਸਿਰੜੀ ਏ, ਅੱਗ ਮੱਚ ਲੈਣ ਦਿਓ ਜ਼ਰਾ। ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਉਹ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਦੇਗਾ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ।
- ਸਿਪਾਹੀ : ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇਗਾ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਂ, ਦੇਖ ਲੈਣਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਲੈਣਾ, ਉਹ ਡੋਲੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਝਿਜਕੇਗਾ ਨਹੀਂ। (ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ) ਪਰ, ਰੋਕ ਲਓ... ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਲਓ! ਉਹ ਰੱਬੀ ਰੂਪ ਏ!
- ਦਰੋਗਾ : ਰੱਬੀ ਰੂਪ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਹਾਂ, ਕੋਈ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਏ ਓਹ! ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਵੀ।
- ਦੋਵੇਂ : ਹੈਂ?
- (ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਲ ਨੱਠਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ)
- ਲਾਲ : ਓ ਮਾਹਣਿਆ... ਖੀਰ ਖਾਣਿਆ... ਘੋਲ ਦਿੱਤੀ ਊ ਕਰਤੂਤ? ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਲਾਲ ਭਾਜੀ, ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਮੇਰਾ ਏ। ਮੈਂ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹਾਂ। ਪਰ... ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਲਓ। ਔਹ ਦੇਖ... ਔਹ ਦੇਖ... ਉਹ ਤੁਰ ਪਿਆ ਏ... ਅੱਗ ਵੱਲ ਨੂੰ।
- ਲਾਲ : (ਖੀਰਖਾਣੇ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗ ਵਾਲੇ

- ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਹਾਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ) ਰੁਕ ਜਾਓ... ਰੁਕ ਜਾਓ... ਭਾਜੀ ਰੁਕ ਜਾਓ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਰੁਕ ਜਾ, ਵਾਸਤਾ ਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ! ਰੁਕ ਜਾ... ਵੀਰ ਮੇਰਿਆ! ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਏ। (ਨੱਸ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)
- ਖੀਰਖਾਣਾ : (ਉਧਰ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ) ਸ਼ੁਕਰ ਏ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ! ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਏ। (ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ) ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਏ। ਉਹਨੇ ਮੂੰਹ ਇੱਧਰ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆ ਏ, ਉਹ ਇੱਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ ਨੇ।
- ਸਿਪਾਹੀ : (ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ) ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ।
- ਦਰੋਗਾ : (ਖੀਰਖਾਣੇ ਨੂੰ) ਆਖਰ ਮਾਜਰਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਕੌਣ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਮੈਂ ਮੂਰਖਤਾ ਦਾ... ਮਨਮੱਤ ਦਾ, ਇਕ ਸਰਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਕਲੰਕ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਅਡੋਲ-ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਰੱਬੀ ਰੂਪ।
- ਦਰੋਗਾ : ਕੀ ਨਾਂ ਏ ਓਹਦਾ?
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਇਹ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸੁਖ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਕੰਮ-ਚੋਰ.... ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛ ਸਕਿਆ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ।
- ਸਿਪਾਹੀ : ਖੀਰਖਾਣਿਆ... ਤੂੰ ਝੂਠਾ ਵੀ ਏਂ... ਤੇ ਚੋਰ ਵੀ।
(ਜੋਗੀ, ਲਾਲ ਤੇ ਅਜਨਬੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ)
- ਅਜਨਬੀ : ਨਹੀਂ... ਇਹ ਚੋਰ ਨਹੀਂ। ਚੋਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਾਂ।
- ਦਰੋਗਾ : ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਏਂ ਭਾਈ ਜਾਨ?
- ਅਜਨਬੀ : ਹਾਂ (ਗਠੜੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ), ਇਹ ਧਨ ਵਪਾਰੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਖੋਹਿਆ ਸੀ। ਅਸਲੀ ਮੁਜਰਮ ਮੈਂ ਹਾਂ।
- ਦਰੋਗਾ : ਫਿਰ ਇਹ ਗਠੜੀ ਇਸ ਕੋਲ ਕਿੱਦਾਂ ਆ ਗਈ?
- ਲਾਲ : ਠਹਿਰੋ! ਮੈਂ ਦੱਸਦਾਂ। ਇਸ ਬਦਨੀਤੇ ਦਾ ਪਖੰਡ ਤੋੜਨ ਲਈ... (ਖੀਰਖਾਣੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ... “ਜਾਹ... ਜਲ ਮਰ।”
- ਸਿਪਾਹੀ : ਅੱਛਾ! ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਓਹ ਅੱਗ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹਦੇ ਲਈ ਸੀ।
- ਦਰੋਗਾ : ਤੇਰੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਸੀ... ਅਹਿਮਕਾ! ਤੇਰਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਤੇ ਪਰਖ ਦੀ ਇਸ ਘੜੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ... ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ।
- ਜੋਗੀ : ਸਿਰਫ ਹਾਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ... ਇਸ ਨੇ ਫਰੇਬ ਭੀ ਕੀਆ ਹੈ... ਗੁਰੂ ਸੇ। ਤੂਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਬੇਚ ਡਾਲਾ?

- ਸਿਪਾਹੀ : ਹੁਕਮ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ?
- ਅਜਨਬੀ : ਹਾਂ... ਇਸ ਧਨ ਨਾਲ। (ਗਠੜੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ) ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਪਿਆ ਸੀ।
- ਦਰੋਗਾ : ਯਾਨੀ ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਖਰੀਦ ਲਿਆ?
- ਅਜਨਬੀ : ਹਾਂ।
- ਜੋਗੀ : ਯਹਾਂ ਪਰ ਤੁਮ ਗ਼ਲਤ ਹੋ। ਯਹ ਧਨ ਤੋ ਚੋਰੀ ਕਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਅਪਨੀ ਕਮਾਈ ਤੋ ਨਹੀਂ! (ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਹਨ)
- ਅਜਨਬੀ : ਹਾਂ, ਠੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਧਨ ਬੇਗਾਨਾ ਏ, ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ।
- ਜੋਗੀ : ਤੋ ਫਿਰ... ਕਯਾ ਤੂ ਬੇਈਮਾਨੀ ਕੇ ਧਨ ਸੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹਤਾ ਥਾ?
- ਦਰੋਗਾ : ਸੁਬਹਾਨ ਅੱਲਾ! ਕਿੱਡੀ ਉੱਚੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ!
- ਲਾਲ : ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਹੀ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ...
- ਜੋਗੀ : ...ਚੋਰੀ ਕਾ ਮਾਲ ਨਹੀਂ।
- ਲਾਲ : ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਫਲ ਲੱਗਦੇ ਨੇ, ਮਿੱਤਰਾ!
- ਸਿਪਾਹੀ : (ਗਠੜੀ ਦਿਖਾ ਕੇ) ਸਾਫ਼ ਨੀਅਤ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ... ਕੀ ਇਹ ਕਮਾਈ... ਇਹ ਧਨ ਤੇਰਾ ਹੈ ਵੀ?
- ਅਜਨਬੀ : ਨਹੀਂ।
- ਜੋਗੀ : ਤੋ ਕਯਾ ਹਕ ਹੈ ਤੁਮਰਾ... ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਪੇ?
- ਅਜਨਬੀ : (ਡੌਰ-ਡੌਰ ਹੈਰਾਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ) ਕੋਈ ਨਹੀਂ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਤਾਂ... ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੈਨੂੰ ਮੋੜ ਦੇ ਵੀਰਨਾ! ਮੈਨੂੰ ਮੋੜ ਦੇ। (ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ) ਹੁਣ ਮੈਂ ਝਿਜਕਾਂਗਾ ਨਹੀਂ... ਡੋਲਾਂਗਾ ਨਹੀਂ... ਥਿੜਕਾਂਗਾ ਨਹੀਂ.... ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦੀ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਪਾਲਣਾ ਕਰਾਂਗਾ। (ਉਹਦੇ ਪੈਰ ਫੜਦਾ ਹੈ) ਮੋੜ ਦੇ, ਵੀਰਨਾ, ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੈਨੂੰ ਮੋੜ ਦੇ।
- ਅਜਨਬੀ : (ਉਹਨੂੰ ਉੱਪਰ ਉਠਾ ਕੇ) ਹੁਕਮ ਤੇਰੇ ਲਈ ਸੀ... ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਿਆ! ਹੁਣ ਵੀ ਤੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਮੁਜਰਮ ਹਾਂ।
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਮੇਰੀ ਅਮਾਨਤ... ਹਾਂ ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਲ-ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ।
- ਜੋਗੀ : ਠਹਿਰੋ!
- (ਨੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ)
- ਖੀਰਖਾਣਾ : ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ... ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ

ਦਾ, ਕਿਤੇ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਖੁੰਝ ਜਾਵੇ! (ਤਰਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ) ਜਾਣ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ!

ਲਾਲ : ਤੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਮਾਨਤ ਵਿਚ ਖਿਆਨਤ ਕਰ ਚੁਕਾ ਏਂ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ। (ਅਜਨਬੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ... ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ) ਇਹਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ।

ਦਰੋਗਾ : (ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਜਨਬੀ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ) ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇਖਿਆ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਤੂੰ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?
(ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ)

ਲਾਲ : ਤੂੰ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਚੰਗੇ ਘਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾਪਦਾ ਏਂ।

ਅਜਨਬੀ : ਖੋਟੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ... ਬਹੁਤ ਬਦਕਿਸਮਤ ਹਾਂ... ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਅੱਗ ਨੇ ਵੀ ਢੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

ਜੋਗੀ : ਜੈਸੀ ਸੰਗਤ ਵੈਸੀ ਰੰਗਤ। ਨੇਕ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੇ ਮਾਥੇ 'ਪਰ ਕਲੰਕ ਲਗਵਾ ਦੀਆ... ਬੇਟਾ... ਤੂਨੇ।

ਅਜਨਬੀ : ਮੈਂ ਨੀਚ ਹਾਂ... ਬੁਰਿਆਰ ਹਾਂ... ਚੋਰ ਹਾਂ... ਮੈਂ ਚੋਰ ਹਾਂ। (ਰੋਂਦਾ ਹੈ)

ਸਿਪਾਹੀ : ਜਨਾਬ! ਚੋਰੀ ਇਹਨੇ ਕੀਤੀ... ਮਾਲ ਖੀਰਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਹੋਇਆ... ਸਾਡਾ ਚੋਰ ਕੌਣ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ?... ਕਿਹਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਾਂ?

ਦਰੋਗਾ : ਮਾਲ ਸਹੀ-ਸਲਾਮਤ ਬਰਾਮਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ.... ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ, (ਸੋਚ ਕੇ) ਕਸੂਰਵਾਰ ਦੋਨੋਂ ਹਨ।

ਜੋਗੀ : (ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ) ਇਕ ਬਿਨਤੀ ਹੈ ਆਪ ਸੇ।

ਦਰੋਗਾ : ਹੂੰਅ... ਦੱਸੋ?

ਜੋਗੀ : ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਾ ਵੈਰਾਗ ਇਨ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਮੇਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਇਨ ਕੋ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੋ।

ਦਰੋਗਾ : ਮਾਫ਼ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਨਗੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਲਾਲ : ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ!

ਜੋਗੀ : ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਮਹੋਂ ਤਰੱਕੀ ਦੇ।

ਦਰੋਗਾ : (ਅਜਨਬੀ ਨੂੰ) ਗੰਦੀ ਸੁਹਬਤ ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਕਰੋ ਤੇ ਨੇਕ ਰਸਤਾ

ਅਖਤਿਆਰ ਕਰੋ।
 ਸਿਪਾਹੀ : ਓ ਖੀਰ ਖਾਣਿਆ... ਤੂੰ ਵੀ ਮਕਰ-ਫਰੇਬ ਛੱਡ ਕੇ...
 ਲਾਲ : ...ਸਾਫ ਮਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰੀਂ।
 (ਭਾਣਾ ਤੇ ਪਰੇਮਾ ਆਉਂਦੇ ਹਨ)
 ਜੋਗੀ : ਆ ਗਏ, ਭਗਤੋ?
 ਪਰੇਮਾ : ਜੀ! ਅੱਗ ਬੁੱਝ ਗਈ ਏ...
 ਭਾਣਾ : ...ਠੰਢੀ ਹੋ ਗਈ ਏ।
 ਜੋਗੀ : ਇਧਰ ਵੀ ਪਾਪ ਕੀ ਤਪਤੀ ਅਗਨੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਚਲੋ
 ਸਾਰੇ ਚਲੋ...
 ਲਾਲ : ...ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੱਥਾ ਟੇਕੀਏ...
 ਅਜਨਬੀ : ...ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਈਏ!
 ਖੀਰਖਾਣਾ : ...ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜੀਏ!
 ਸਾਰੇ : ਧੰਨ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ!

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ...

(ਸਫਾ ੯੨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਸਰੀਰ ਤੁੱਛ ਦਿੱਸੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਉਮੈ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਸਰੀਰ ਤੁੱਛ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਭੱਜ ਜਾਵੇਗੀ”:

ਕਹਯੋ ਕਿ ‘ਜਾਨਹੁ ਤਨ ਕੋ ਕੁਰਾ। ਬਿਨਸੈ ਹੋਇ ਸਮਾਂ ਜਬਿ ਪੂਰਾ।

ਸਨੇ ਸਨੇ ਇਸ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਿ ਛੋਰਿ। ਕਰਹੁ ਲਗਾਵਨ ਆਤਮ ਓਰਿ॥੨੮॥

ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ ਛਿਮਾ ਧਰੀਜੈ। ਕਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਨ ਧ੍ਵੈਸ ਰਚੀਜੈ।

ਬਾਕ ਕਠੋਰ ਅਨਾਦਰ ਕਰੇ। ਸੁਨਿਕਰਿ ਤਪਹਿ ਨ ਰਿਸਿ ਕਬਿ ਧਰੇ॥੨੯॥’

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੪੮੮)

ਭਾਈ ਮੋਹਨ, ਭਾਈ ਰਾਮੂ, ਭਾਈ ਗੋਪੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਮਰੂ ਦਾ ਤਨ-ਮਨ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੋਲ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ। ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰ ਲਈ, ਨਾਮ ਵੱਲ ਲੱਗ ਗਏ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਮਰ ਗਈ। ਐਸਾ ਜੀਵਨ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਆਵੇ ਉਹ ਵੀ ਨਾਮ ਵੱਲ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਮੋਹਣੁ ਰਾਮੂ ਮਹਤਿਆ ਅਮਰੂ ਗੋਪੀ ਹਉਮੈ ਮਾਰੀ।

(੧੧:੧੬)

ਤਲਾਸ਼ੀ ਸਮੇਂ ਦਸਤਾਰ ਨਾ ਉਤਾਰਨ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੁਖਦਾਈ-ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੮ ਮਈ - ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯੂ.ਐੱਸ.ਏ ਦੀ ਬਫਲੋ ਨਿਆਗਰਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਤੇ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟੇਸ਼ਨ ਸਕਿਊਰਟੀ ਐਂਡਮਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸ. ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੌਰਾਨ ਦਸਤਾਰ ਨਾ ਉਤਾਰਨ 'ਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ 'ਚ ਸਫਰ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇਣ ਸਬੰਧੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ 'ਚ ਛਪੀ ਖਬਰ 'ਤੇ ਸਖਤ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਜਾਂਚ ਕਰਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਰਲੀਜ਼ 'ਚ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਧੁਨਿਕ ਵੱਡਮੁਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਦਸਤਾਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਿਸ ਵੀ ਖਿੱਤੇ 'ਚ ਵੱਸੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ

ਨੇ ਵੀ ਹਰ ਕੰਮਕਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਕਈ ਉਚ-ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਸਤਾਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ 'ਚ ਸਰਦਾਰੀ, ਅਣਖ, ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੇ ਸਿਰ ਤਾਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਬਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਸਕਿਊਰਟੀ ਚੈੱਕ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਟਲ ਡਿਟੈਕਟਰ ਨਾਲ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਸਮੇਂ 'ਬੀਪ' ਨਹੀਂ ਵੱਜੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸ. ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾ ਵਾਪਰਨ।

ਹਰਿਆਣਾ 'ਚ ਵੱਖਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਘਾਤਕ ਹੋਵੇਗੀ-ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੭ ਮਈ : ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਸਿਰਸਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਸ. ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਘਾਤਕ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਅਜਿਹੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਥ-ਦੇਖੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ. ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈੱਸ ਰਲੀਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਨ ਦੇ ਕੋਝੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿਆਸੀ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗੁੰਮਰਾਹਕੁੰਨ ਨਾਅਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਉਹ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧੜੇਬੰਦੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਹੈ। ਸ. ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ 'ਚ ਲਗਭਗ ੧੮ ਸਾਲ ਜੱਜ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ, ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ੧੯੨੫ ਬੜੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ

ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਵੱਖਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ 'ਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਈ ਸੰਧੀ 'ਚ ਵੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ 'ਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਛੇਤਛਾੜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ੧੯੨੫ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਤੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਸ. ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵੱਖਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇਲਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਕੰਮਕਾਜ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਵੱਲ ਹੀ

ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ, ਵੱਲ ਵੀ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਲੰਗਰ ਤੇ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਗਧੇ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਰਮਨਾਕ-ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੭ ਮਈ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਸਰਦਾਰੀ, ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਅਣਖ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ‘ਦਸਤਾਰ’ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਜਾਨਵਰ (ਗਧੇ) ਦੇ ਸਿਰ ‘ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈੱਸ ਰਲੀਜ਼ ‘ਚ ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦੁਖਦ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਠੇਸ ਪੁੱਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਤੇ ਰੋਹ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਗਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਮਹੂਰੀ ਹੱਕ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਬਤੇ ‘ਚ ਰਹਿ ਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਿਚ ਕਈ ਔਗੁਣ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਨੀਵਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਹੋਛੀ ਤੇ

ਘਟੀਆ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ (ਪੱਗ) ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਿਧਰੇ ਗੁੱਝੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੱਚਾ-ਬੱਚਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਤਾਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਬਿਰਧ ਹੋ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਭਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਗੜੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ‘ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਗੈਰਮੁਲਕ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਾ ਮਿਲਣ ‘ਤੇ ਅਸੀਂ ਰੋਸ-ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਅਣਖ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ‘ਚ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਵਾਪਰੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਭੁਬਾਤ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਆਹ ਸਮਾਗਮ

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਭੁਬਾਤ (ਨੇੜੇ ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ) ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਾਲ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਸਾਬਕਾ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਗੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲ ਆਸ਼ਰਮ ਸੁਹਾਣਾ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸ. ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਹਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ੨੬ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਬਹਿਣੀਵਾਲ ਦਾ ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਵਾਰਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ੨੭ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਧ ਰਹੇ ਪਤਿਤਪੁਣੇ, ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇਖੋਰੀ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸੁਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ-ਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ੨੬ ਸੈਕਟਰ, ਭਾਈ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਭਾਈ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਖੰਨੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲ ਆਸ਼ਰਮ ਸੁਹਾਣੇ ਵਾਲੇ, ਭਾਈ ਪਰਸੋਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅੰਬ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੭ਵੀਂ ਐੱਸ.ਏ.ਐੱਸ. ਨਗਰ ਮੋਹਾਲੀ, ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ੩੪ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਥਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਬਹਿਣੀਵਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗੁਡਾਵਾਂ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ-ਸੁਸਾਇਟੀ ਭੁਬਾਤ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੋਗੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ੧੧ ਲੋੜਵੰਦ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਭਾਈ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਲਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਜੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬੈਂਡ, ਪੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਆਦਿ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ. ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ

ਮੇਅਰ ਬੀਬੀ ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਸਮੇਂ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਉਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਭੁਬਾਤ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਚੈਕਅੱਪ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ੨੪੭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਫ੍ਰੀ ਚੈਕਅੱਪ ਅਤੇ ੪੪ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਨਜ਼ ਪਾਏ ਗਏ। ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਦੁੰਡ-ਪੜਤਾਲ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ ਬਾਬਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ੧੧ਵੀਂ ਸਾਲਾਨਾ ਬਰਸੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਧਨੌਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਤਿੰਨ-ਰੋਜ਼ਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ੩੦-੩੧ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਦਲੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੂਰਕੋਟ, ਬਾਬਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ. ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਜੂਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੁੱਘਾ, ਬੀਬੀ ਅਜੈਬ ਕੌਰ ਭੋਤਨਾ, ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬੀ.ਏ., ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਲਵਾਨ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ, ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ, ਸ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਕਾਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਤਕਰੀਬਨ ੫੦ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੫੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਗਾਬੜੀਆ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ, ਸ. ਹਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ, ਬਾਬਾ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਨਸ ਐਮ.ਐਲ.ਏ., ਬਾਬਾ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਸੁਚੱਜੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਨੰਬਰਦਾਰ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਧਨੌਲਾ ਵੱਲੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੋਦਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੋਦਲ ਵਿਖੇ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕੁਰਾਲਾ, ਜਥੇਦਾਰ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ,

ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੀਨਾ ਪੌਰ ਵਿਚ ੩੧ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਮਾਘ ਵਿਚ ੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਫੱਗਣ ਵਿਚ ੪੧ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਚੇਤ ਵਿਚ ੩੨ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਵੈਸਾਖ ਵਿਚ ੧੬੧ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਲ ੨੮੬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਵਿਸਾਖੀ (ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਹਾੜੇ) ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੧੦੨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ ਵਿਖੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਜੱਲੂਣ ਜੀ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ੧੪ ਤੇ ੧੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਬਾਬਾ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਜੱਲੂਣ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਢਾਡੀ, ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ੩੫ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ੩੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਕਕਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੋਬਲੀਆ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਸ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਲੋਕ ਨਿਰਮਾਣ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਰਣੀਕੇ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ, ਕੰਵਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਰੁਸਤਮੇ-ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਭਾਈ ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਸੂਵਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਿਆ। ਬਾਬਾ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਕਦਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਮੱਸਿਆ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ 'ਤੇ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੈਕਟਰੀ ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਾਖੂਬੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਸਟਾਫ ਹੀ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ-ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਅਧੀਨ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਪੜਾਅ ਚੱਲਦੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਖੀ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਮੁਖੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਤੀ ੫-੪-੨੦੦੭ ਤੋਂ ੧੦-੪-੨੦੦੭ ਤਕ, ਜਥੇਦਾਰ ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ

ਮੈਂਬਰ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ, ਜਥੇ. ਉੱਕਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਫਪੁਰਾ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਕਿਰਨਜੋਤ ਕੌਰ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਗਾਊਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਟੀਮ, ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ, ਭਾਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੀ, ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ (ਡਿਊਟੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਾ) ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਕਰੀਬ ੪੪੫ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ। ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸੁਖਮਨੀ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਰਣਜੀਤ ਐਵੀਨਿਊ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੱਖ ਸਲਾਹਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਜਥੇ. ਉੱਕਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਫਪੁਰਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀਆਂ, ਭਾਈ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲੂਨੰਗਲ, ਭਾਈ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੋ ਇਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਲੈਕਚਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇੜੀ, ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਸੂਰਵਿੰਡ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਵੀਡੀਓ ਵੈਨ ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਟੈਲੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵੀ ਦਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਖਿਆਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਇਕ ਨਿਰੋਆ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਕਰਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਮੁਖੀ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਦੁਆਬਾ ਜ਼ੋਨ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਮਹਾਂਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੁਖੀ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਸਰਕਲ, ਭਾਈ ਸੁਖਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਵੇਰਕਾ ਸਰਕਲ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਮੁਖਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾਦਾਰ ਢੇਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਭਾਈ ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਪੜਾਅ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾ: ਈਵੀਂ ਰਣਜੀਤ ਐਵੀਨਿਊ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੧੧-੪-੨੦੦੭ ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਸਜੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ

ਆਪਣੇ ਮਨੋਹਰ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਿਥੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਿਰਫ਼ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਜੇ ਪੰਜ-ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਥਾਪੇ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣਗੇ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਏ ੪੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਹਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹੁਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ-ਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਾਇਆ। ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀਆਂ, ਭਾਈ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲੂਨੰਗਲ, ਭਾਈ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ 'ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਵਿਖਿਆਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਾਏ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ. ਹਰਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ, ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਦੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜੋ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਢੰਗ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਲਗਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਨਤੀਜੇ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਮੂਹ ਸਹਿਯੋਗੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਫ੍ਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਚੈਕਅੱਪ ਕੈਂਪ, ਫ੍ਰੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਭੋਟਾ-ਰਹਿਤ ਕਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ. ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦੀ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਖੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ (ਡਿਊਟੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਾ) ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਹੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ੫-੬ ਸਾਲ ਦੇ ਇਕ ਬੱਚੇ ਵੱਲੋਂ ਬਜਿਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘ-ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫਿਰ ਸੁਰਜੀਤ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਬੱਚੀ ਨੇ ਇਸੇ ਹੀ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੇਠੂਵਾਲ ਢਾਡੀ ਜਥਾ, ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇਤੀ ਕਵੀਸ਼ਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਕਵੀਸ਼ਰੀ

ਜਥਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਇਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਰਣਜੀਤ ਐਵੀਨਿਊ ਏ-ਬੀ ਬਲਾਕ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਿੱਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦਾ ਕੋਟਾਨਿ-ਕੋਟਿ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੋਕਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ. ਹਰਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਰਟੋਲ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਮੁਖੀ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਦੁਆਬਾ ਜ਼ੋਨ, ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਜੀ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਮੁਸਤਫਾਪੁਰ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਖੀ ਮਾਝਾ ਜ਼ੋਨ, ਭਾਈ ਮਹਾਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਖੀ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਸਰਕਲ, ਸ. ਸੁਖਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਮਾਰਕੀਟ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਮੁਖੀ ਵੇਰਕਾ ਸਰਕਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਗਾਊਂ ਟੀਮ ਅਤੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਢਾਡੀ, ਕਵੀਸ਼ਰ, ਰਾਗੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵੀ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ (ਸੰਗਰੂਰ) ਵਿਖੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਆਯੋਜਿਤ

ਨਗਰ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ (ਸੰਗਰੂਰ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਵਿਖੇ ੧੬-੧੭-੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜੇ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਮਨਾਏ ਗਏ। ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਨਗਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ੧੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਏ ਗਏ। ਉਪਰੰਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ, ਕਵੀਸ਼ਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਘਰਾਚੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਕਵੀ ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ, ਸ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ, ਪ੍ਰੋ. ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਘਰਾਚੋਂ ਤੇ ਜਥੇ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਭੜੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕੀਤੀ।

ਵੀਡੀਓ ਵੈਨ ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਦਫ਼ਤਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਦਿਆਂ

ਵੀਡੀਓ ਵੈਨ ਰਾਹੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮਿਤੀ ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਲੜੀ ਨੰ:	ਮਿਤੀ	ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ
੧	੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਠਰਵਾ
੨	੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਜਲਮਾਣਾ
੩	੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਠਰੀ
੪	੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
੫	੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਡਾਚਰ
੬	੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਗੰਡਰੋਆ
੭	੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਕਬੂਲ ਪੁਰ ਖੇੜਾ
੮	੧੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ
੯	੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਖੰਡਾ ਖੇੜੀ
੧੦	੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਇੱਛਨ ਪੁਰ
੧੧	੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੭	ਸ਼ਮਸ਼ਪੁਰ

ਪਿੰਡ ਭਾਗਸਰ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡ ਭਾਗਸਰ ਡਾ: ਖੈਰਪੁਰ ਤਹਿ: ਅਬੋਹਰ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਕਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ੫੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਤੀ ੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਕਥਾ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਅਜ਼ਾਦਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਸ. ਗੁਰਮੇਜ ਸਿੰਘ ਪੰਚਾਇਤ ਮੈਂਬਰ, ਸ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਸ. ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਸ. ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਸਵ. ਸ. ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੰਡ ਭਾਗਸਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ) ਦੇ ਇਸ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਨਗਰ ਦੀ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਵੀ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਹਰਬੋਅੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੬-੨੦੦੭